

ДРАМСКА БАШТИНА

Милан Савић

ЦАР ПРОВОДАЦИЈА

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ

Библиотека
ДРАМСКА БАШТИНА

Коло 17, књ. 3

ISBN-978-86-80954-25-7

Издавач
Музеј позоришне уметности Србије
11000 Београд, Господар Јевремова 19

Главни и одговорни уредник
Весна Буројевић, директор

Уредник едиције
Александар Пејчић

Приредио, коментаре и студије израдио
Александар Пејчић

Рецензенти
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Зорица Хаџић Радовић
Др Јелица Стјевановић, музејски савешњик

Лектура и коректура
Александра Јакишић

Ликовно решење корица
Ново Чојурић

Припрема за штампу
За Soft graf Таиџана Божић

Штампа
ГИП Илијанум, Шид

Тираж
300 примерака

МИЛАН САВИЋ

ЦАР ПРОВОДАЦИЈА

Шаљива игра у четири чина

Приредио, коментаре и студије израдио
Александар Пејчић

Београд 2024

Милан Савић

Т 1381

ИЗ

ПРИВИДНОГ СВЕТА

ТРИ ШАЉИВЕ ИГРЕ

ОД

МИЛАНА САВИЋА

ДОВРЕ ВОЉЕ — НА ЛЕП НАЧИН — ЦАР ПРОВОДАЦИЈА

У НОВОМ-САДУ

ИЗДАЊЕ СРПСКЕ КЊИЖАРЕ

БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1901.

Насловна корица књиге *Из привидног света*

Плакат премијерног извођења комедије *Цар њровогашија*

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

О издању комедије <i>Цар ђроводација</i>	9
<i>Цар ђроводација</i> , шаљива игра у четири чина	13

КРИТИЧКЕ НАПОМЕНЕ

Посебне напомене	109
Правопис: стилско-језичке особености	113
Театрографија: <i>Цар ђроводација</i> на српским сценама	115

ПОГОВОР

Историја у руху комедије: <i>Цар ђроводација</i> Милана Савића .	129
--	-----

ДОДАЦИ

Извор	152
Речник мање познатих речи	153
Попис илустрација	155
Литература	157

ПРЕДГОВОР

О ИЗДАЊУ КОМЕДИЈЕ *ЦАР ПРОВОДАЦИЈА*

Комедија у четири чина, *Цар ѝроводаџија* др Милана Савића (1845–1930) први пут је приређена као научнопопуларно издање, у оквиру едиције *Драмска башџина*. Премијерно је изведена 26. септембра 1900. године у Народном позоришту, у Београду. Штампана је убрзо, почетком фебруара наредне 1901. године у Новом Саду, у издању Српске књижаре Браће М. Поповић, заједно са још две Савићеве комедије *Добре воље* и *На леј начин*, и то као трећа по реду, под заједничким насловом *Из ѝривидноѝ свейѝа*. То је једино издање ове комедије објављене за Савићева живота. Протекле, 2023. године изашло је прво постхумно издање у приватној издавачкој кући, и оно је у текстолошком смислу прештампано, без критичких напомена, приређивачких допуна, појашњења, студије и др.

Комедија је имала солидан сценски живот. Постављена је још у Српском народном позоришту у Новом Саду, била на репертоару путујућих дружина, али није имала велики број реприза иако поседује драматуршке и сценске предуслове за добар успех.

Поред несумњивих естетских квалитета комедије *Цар ѝроводаџија*, њеног књижевноисторијског значаја за развојни лук српске комедиографије, а ту пре свега мислим на жанровску иновативност – устоличење историјске комедије, разлог за њено прво постхумно објављивање је и тај, како је истакнуто у првој књизи овог 17. кола *Драмске башџине*, што је сачувано мало примерака у српским библиотекама. Поред тога, поновићу, намера је и да се скрене пажња на значајан књижевноуметнички

рад свестраног позоришног посленика и доброг комедиографа какав је био Милан Савић.

За извор сам узео ауторско/ауторизовано издање, штампано 1901. године и пажљиво донео основни текст. Како се не располаже другим издањима, а овом приликом није разматран рукопис, она је приређена према том првом и једином ауторовом издању. Да се пришло замашнијем текстолошком и приређивачком послу, какво изискује критичко/научно издање, подразумевао би се и рад на рукопису/аутографу због истраживања генезе текста. С обзиром на то да је Савић очигледно контролисао то једино издање у оквиру избора својих новијих комедија, да је касније није поново штампао, што би вероватно учинио да је дошло до нехотичних штампарских пропуста, могао сам се ослонити на ову редакцију као коначну.

Саобразно начину приређивања, овом приликом Савићева комедија пропраћена је научним/критичким апаратом. За разлику од других текстова у овом избору, није било повода за више коментара текстовних реалија. Ти ретки коментари/појашњења (географски појам, алузија на догађај, народни обичаји и др.) дати су курзивно, у простору фуснота, да читаоцима буду јасно предочени и олакшају праћење радње. Нема ни превеликог броја непознатих речи које је требало протумачити. Понеке изразе, синтагме, протумачио сам мимо *Речника*, у коментарима текста, јер је њихов преносни смисао важан за дату ситуацију, па би листање *Речника* угрозило непосредни читалачки доживљај. Критички посао је зато више био усмерен на проналажење релевантне биографске и библиографске грађе, на израду театрографије (где је, кад и којим поводима извођена, суд критике), уз наравно израду прве целовите студије о овој комедији.

Приређивачке интервенције више задиру у начин распоређивања репличког и дидаскалијског текста, према моделу који негује едиција *Драмска баштина*, како би уосталом и требало уређивати драме (видети *Посебне напомене*). Мањи је број измена условљених штампарским грешкама, док изостају оне словне које би се могле приписати аутору.

Издање је употпуњено и илустративним материјалом: фотографија, прва страница књишког издања и сачувани позоришни

плакат.¹ Нажалост, није сачуван плакат премијерног извођења у Народном позоришту у Београду. Располаже се само плакатом друге поставке, у извођењу ансамбла Српског народног позоришта, које је ту представу извело као прву по реду на гостовању у Сомбору, 24. марта 1902. Заправо је реч о трећем извођењу, а другој репризи. Овог пута нису донете фотографије са представа јер нису сачуване у фондовима Матице српске и Музеја позоришне уметности Србије, ако су ове поставке уопште и биле фото-апаратом забележене.

Иза основног текста следе *Критичке напомене*. У њих су укључене студије, *Посебне напомене*, *Правовис: стилско-језичке особености* и *Театрографија: Цар проводација на српским сценама*.² У *Посебним напоменама* указао сам на графичко уређење текста (дидаскалјски и реплички), затим сумарно на неколико штампарских погрешака, а више на опажања и интервенције Бранислава Нушића, као управника, што је Савић све усвојио када је касније штампао текст. У *Театрографији* сам опширније разматрао све поставке у народним позориштима, посебно анализирао судове критике, скрећући пажњу на неке занимљиве, необичне, али и мање прихватљиве ставове рецензената. За сваку поставку навео сам најпре обавештења до којих се могло доћи користећи се театролошком литературом, историјама позоришта, штампаним репертоарима, као и позоришним рецензијама. До додатних обавештења о извођењима на српским сценама, позоришним критикама, штампаном издању, дошао сам прегледањем периодике тога времена, а посебно грађе те врсте похрањене у Музеју позоришне уметности Србије. Што се тиче штампаног издања, преконтролисао сам фондове највећих српских библиотека, као и периодике, те сам утврдио да Савић ову комедију није штампао у другој редакцији.

У наредном одељку је *Појовор*, односно студија *Историја у руху комедије: Цар проводација Милана Савића*. Како сам и истакао у првој књизи овог кола, студија о животу и раду налази

¹ Овом приликом најсрдачније захваљујем драгој колегиници, проф. др Зорици Хацић Радовић на помоћи приликом прикупљања документационе грађе.

² Велику захвалност за прикупљање позоришних рецензија дугујем драгој колегиници из Матице српске, др Душици Грбић.

се само у том првом тому. Једина студија која је у већој мери посвећена *Цару њроводацији* јесте она која се бави феноменима народних и историјских комада, а из пера чувеног театролога и историчара позоришта Божидача Ковачека. С обзиром на то да о овој комедији, као и о већини Савићевих драма готово да и није писано изван позоришних рецензија и те књижевноисторијске студије Ковачека, то сам донекле имао олакшан посао, али зато изазован да изградим прву засебну студију.

Додаци доносе *Извор*, то јест текст који је послужио за приређивање, јер он треба да је увек издвојен у оваквим издањима. Иза тога је *Речник мање њознајћих речи*, који није преобиман, јер у говору ликова нема много туђица и архаизама. На крају, после *Појиса шлусћирација* следи *Литература* (цитирана и коришћена). Хронологија живота и рада, као и селективна библиографија налазе се у последњој, петој књизи овог кола.

Александар Пејчић

ЦАР ПРОВОДАЦИЈА

Шаљива игра у четири чина

ОСОБЕ:

Цар Стеван Душан

Царица Јелена

Царевић Урош

Југ Богдан, велики властелин

Југовица

Милица

Дамјан

Војин

} њихова деца

Ђураш, велики властелин

Теодора, поћерка Јована Комнина, брата царичина, Византинка

Марин Витањић, властелин и посланик Дубровачки

Радич Бранковић

Митар Војиновић

Лазар Грбљановић¹

} млади витезови

Место: Призрен. Доба 1352. год.

Приказана први пут у Београду, [28.] септембра 1900.²

¹ Савић се држао народној предања, према ком кнез Лазар по-
тиче из Грбља у данашњој Црној Гори, те му је одаиће било изведено
презиме.

² Савићева најомена даића исјод наслова, али је овде сџавио по-
иришан даијум премијере, која је била 26. септембра. Из тои разлои
сам даијум који је навео сместио у ириређивачку заираду.

ПРВИ ЧИН

Улица. Види се један део царској двора. Прво доба ноћи.

ПРИЗОР ПРВИ

ЂУРАШ

Споји насред позорнице, у руци му повелика шамбура.

Бадаве ме учи тај Латин, кад су ми прсти крути. Не умем ја ударати у ту његову тамбуру или гитару, како ли је зове. Па још да певам те његове трц-трц. Богами, не знам ни како се то каже. А опет, шта знам радити! О, Гркињо, Гркињо! Ти дође амо и учини чуда са мнош. Ја се отимам и отимам, ал' – триста му мука! – не помаже, ништ' не помаже. Па и сад. Ја нећу, па нећу, а опет се нађох под њеним прозорима и то с овим чудом у руци. Шта учини од мене тај врашки Латин! Вели, тако мора бити и ја као деран радим што ми каже. Радио бих још веће будалаштине да ми је знати да ли је све баш истина што тај Латин говори. Научи ме чак да жени кажем „Ви“, као да сам Грк ил' Француз! (*Гледи на прозор и намешта се да удара у шамбуру.*) Не могу, не смем. Било би сутра по целом Призрену: „Војвода Ђураш полудио!“ О, да ми је Гркиња ту на улици! Зграбио бих је, па с њоме у мој замак. Али ње нема, нема је никад, осим кад је тај Латин уза ме. (*Прислушкује.*) Ту неко долази.

Одишња се.

ПРИЗОР ДРУГИ

Радич, доцније Митар, Ђураш (*Иза кулиса.*)

РАДИЧ

Да Бог дâ, да се ово у миру сврши. Ево већ месец дана како ме позва цар у двор, а ја, уместо да служим њега, забленуо се у ту Гркињу. Но има нас таквих више, има, има.

МИТАР

С друје сѝране.

Који ми је враг! Све сам нешто раздражен, све бих се тукао. Кад не видим ту Гркињу, ја је тражим, а кад сам близу ње, не умем ни уста отворити.

РАДИЧ

Биће најбоље да се опет вратим.

МИТАР

Идем у шуму или у војску.

ЂУРАШ

Извирује.

Који је ђаво ове довео амо!

РАДИЧ

Гледи око себе и сѝази Миѝра.

Откуд, Митре, ти у ово доба овде?

МИТАР

Знаш ваљда да ће стража овуд а можда с њоме и цар, као што често бива, па да се нађем ту. А ти, друже Радичу?

РАДИЧ

Баш као и ти. И ја чекам стражу.

МИТАР

Па баш на овом месту, под овим прозорима?

РАДИЧ

Као год и ти: баш на овом месту, под овим прозорима, ево овде.

ЂУРАШ

Извирује.

Та што не идете већ једаред!

МИТАР

Кад бих ти могао веровати –

РАДИЧ

И ја теби –

МИТАР

Хм, ја мислим да можемо обојица убрисати уста и уступити место војводи Ђурашу.

РАДИЧ

Пре бих рекао да бисмо и њему могли убрус дати, па нек убрише и он своја уста и своје проседе брке. Није то за њега.

ЂУРАШ

А шта ви ту тражите у ово доба и под овим прозорима?

МИТАР

Изненађен.

Чекамо стражу.

РАДИЧ

И војвода је Ђураш чека, па хоће да је поздрави уз тамбуру.

ЂУРАШ

Чувајте се да ова гитара – ви дакако и не знате да се тако зове – не засвира тамо где се не свира.

РАДИЧ

Баш бих и то волео да видим. Дед посвирај мало, поштована старино.

ЂУРАШ

Каква старина! Даћу ја вама.

РАДИЧ

Та, војводо, ти си с мојим оцем друговао још за доба краља Дечанскога.

МИТАР

И с мојим дедом.

ЂУРАШ

Децо, децо, видите ли ову тамбуру, хоћу да кажем, гитару! Може ми бити буздован. Идите боље у постељу. Није за вас да банчите.

РАДИЧ

Драги војводо, а кад ће бити? Уосталом, ја знам да је мој отац већ у постељи.

МИТАР

И мој дед.

ЂУРАШ

Триста му мука!...

ПРИЗОР ТРЕЋИ

Марин, пређашњи

МИТАР

Здраво, Марине, а кад се врати у Призрен?

МАРИН

Поздравља́м вас, господо моја! Ја дођох с Лазаром још за вида и помислих да ћу вас овде наћи. Знам ја да ви ревно чувате дворе нашег цара, особито овај западни део. А зар нећемо мало у нову крчму? При чаши вина даје се боље разговарати.

РАДИЧ

Право да ти кажем, ја и Митар хтедосмо тамо, ал' нас задржа војвода –

ЂУРАШ

Ја вас задржао? Е, што тај уме лагати!

МИТАР

Па нас стаде грдити.

РАДИЧ

Хтеде нас и бити овом тамбуром ту.

ЂУРАШ

Знаш, Марине, безобразни су.

МИТАР

Тера нас у постељу.

МАРИН

Војводо, зар да се леже с кокошима?

ЂУРАШ

Та ти већ никад и не спаваш.

РАДИЧ

Марине, хитри Латине, како у Прокупљу? И не хвалиш се.

МАРИН

У Прокупљу је лепо, ипак не бих тамо живео. Шуме је доста, дивљачи је доста, ал' нема мора, мог драгог мора.

МИТАР

Ти без мора не би ни у рај.

ЂУРАШ

А како мој побратим Југ?

РАДИЧ

Побратим? Та он је млађи од тебе, војводо.

ЂУРАШ

Сад је доста, јер иначе –
Хвајџа за мач.

МАРИН

Југ је достојанствен човек.

МИТАР

И врло шаљив.

МАРИН

Југ шаљив? Нисам га видео ни да се насмешио. То ме је копало те ударих у шалу, у лакрдију; почех измишљати, лагати. Ал' све бадава. Југ климне главом, поглади браду па натегне пехар и истресе га до дна. То је чинио почесто, ал' свагда достојанствено. Него, господо, хајд'мо у нову крчму, тамо се даје боље приповедати.

ЂУРАШ

И ја велим. (*За се.*) А ја ћу се већ извући и овамо доћи.

РАДИЧ

Војводо, изволи напред!

ЂУРАШ

Никако, никако.

МАРИН

Неко мора; е, па онда ћу ја.

Пође, за њим остали.

ЂУРАШ

Остјао ѿоследњи.

Тешко се долази до тебе, Гркињо!

Оде.

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ

Неколико копљаника, с њима Цар и Лазар

ЦАР

Лазаре, синко, задовољан сам с тобом. Југ ће ми дакле доћи?

ЛАЗАР

Тако је, светла круно.

ЦАР

А Југовица, па Милица девојка?

ЛАЗАР

То ти не умем рећи, светли царе; толико знам, да су једном приликом напоменули да би време било да кнегињицу прикажу двору.

ЦАР

И време је. Милица је велика девојка. А како се теби свиди, Лазаре, синко?

ЛАЗАР

Кад бих смео рећи –

ЦАР

Зар ти у мом царству може већи господин допустити?

ЛАЗАР

Не дао Бог!

ЦАР

А ти говори, говори искрено и својски. Зато сам те и послао у гнездо јогунице Југа.

ЛАЗАР

Како само да кажем! Помисли, царе, с једне стране греје благо пролетње сунце, које живот из земље мами; с друге опет бије оштра студ, која тај живот у клици убија –

ЦАР

Говори даље, Лазо?

ЛАЗАР

Али, Господару, и то морам рећи: да Југова студ није тако оштра, као што је благо сунце из Миличиних очију.

ЦАР

Тако ми се допадаш.

ЛАЗАР

Ах, царе, Југ је велики властелин, војвода, кнез; у њему је крви Немањића, а ја сам незнатан властеличић, који нема ништа.

ЦАР

А моја милост?

ЛАЗАР

Твоја је милост бескрајна, светли царе, и ја имам њојзи да благодарим све на овоме свету, али –

ЦАР

... али се бојим, да јогуница Југ неће штети и да онда неће ни попустити, је ли? Е, мој Лазо, бар смемо покушати. Не покушамо ли, неће Милица никад бити твоја; овако се бар можеш надати.

ЛАЗАР

Бог па Ти, светли царе!

ЦАР

Чуј ме дакле! Кад сутра после службе Божје дође Југ са осталом властелом да ме поздрави, ти ћеш га послужити. Наточи му вина у најлепши пехар мој, у онај, Лазо, који сам набавио из Млетака и који се Југу силно допада. Југ ће одмах о уздарју размишљати и онда, синко, онда ћу проговорити ја.

ЛАЗАР

Светли царе, твоја је мудрост велика као и твоја милост!

Пољуби Цара у руку.

ЦАР

Тако ми се прохтело. Хоћу да те удомим, да те усрећим, да наградим верност твоју. А кад си већ заволео Југову Милицу, онда морамо тако, а не друкчије; морамо оног вука с очију збунити да не може ни овамо, ни онамо.

Иду даље, с њима кољаници.

ЂУРАШ

Како само почиње та песма?

МИТАР

Полуїласно.

„У мени је срце јоште младо...”

ЂУРАШ

Триста му... Митре, хоћеш ли се вратити у крчму!

МИТАР

Хоћу, војводо, ал' само с тобом.

РАДИЧ

Онда се враћам и ја.

ЂУРАШ

Зар си и ти ту!

РАДИЧ

Нећемо без тебе, војводо.

МИТАР

Нежењени се још понајбоље слажу. Ходи с нама!

Намиїне на Радича.

РАДИЧ

Ми без тебе нећемо.

Ухваїио їа.

МИТАР

А нећеш ни ти без нас.

Ухваїио їа с друїе сїїране.

ЂУРАШ

Та шта је то, триста му мука!

РАДИЧ

Ми заједно и у ватру и у воду.

Одвукли Ђураша ђуџи крчме.

ЂУРАШ

Тешко вама!

Оду.

ТЕОДОРА

Сама.

Хвала Богу, кад одоше. Мислила сам већ, биће крви. Ах, то није реткост у овој земљи. Где је сад Марин? Да л' се вратио с пута? Тамо у Прокупљу је лепа Милица; не знам је, ал' сам много слушала о лепоти и доброти њеној. Да није Марин! (*Чује се њиха њесма њалијанска.*) То је он, Марин...

ПРИЗОР СЕДМИ

Марин, Теодора

МАРИН

Он је, Теодоро, тек да ти се јави да се вратио с пута и да ти зажели лаку ноћ.

ТЕОДОРА

О, Марине, како сам те жељна! Ал' не лаку ноћ, не. Ја сам прошле ноћи чудан сан уснила, па се морам с тобом наћи. Ево ме одмах!

Оде с њрозора.

МАРИН

Сакрићу се мало да је уплашим. Није право што чинимо. Да нас виде... Али у њеној постојбини, па и у мојој, нису овакви састанци никакво чудо.

Сакрије се.

ТЕОДОРА

Долази.

А где је? Зар ме остави? То није могуће! Тога у Византији нема, нема ни у Призрену. Да л' је у Дубровнику обичај? Боже, Боже, какав ли је тај Дубровник?

МАРИН

Појави се.

Узми што је доброга у Византији и што је доброга у Призрену, па ето ти Дубровника мог.

ТЕОДОРА

Ти ме уплаши, Марине; ал' сад је све добро, кад си опет ту. Да ли смо заиста сами?

МАРИН

Никог нема ту. Они чувају један другог а и не слуте да сам ја најсрећнији човек на свету.

Пољуби је у руку.

ТЕОДОРА

Наша љубав не може остати надуго тајна. Мени се све чини да цар зна.

МАРИН

Не страхуј, душо; боље ми реци, како си провела дане без мене!

ТЕОДОРА

Не тако пријатно као ти, који си гледао лепу Српкињу Милицу.

МАРИН

То не говори срце твоје.

ТЕОДОРА

Баш срце. Памет ме задржава, ал' срце лудо не може и неће.

МАРИН

Моје је срце било мудрије па ме никад није запитало: да л' те се сећа лепа Теодора и кад је у друштву с младим витезовима?

ТЕОДОРА

У шали.

А имало би разлога бринути се, јер војвода Ђураш –

МАРИН

Ђураш је војвода и кнез, и после Југа и Мрњавчевића највећи властелин.

ТЕОДОРА

И најстарији.

МАРИН

Момак у царевини. Па, Теодоро, да л' ти је кадгод рекао коју реч?

ТЕОДОРА

Није смео. Чим ме види, плане па се намргоди па збуни па не сме ни да ме гледи. Сиромах војвода! А сад ми реци ти, каква је Милица! Је ли заиста лепа?

МАРИН

Лепа је као ведар дан, ал' као десети, двадесети; не као први после дуготрајне кише и гадне магле.

ТЕОДОРА

Сад видим да ми је срце узалуд страховало. Опрости ми, Марине!

МАРИН

Врло радо, променљиви дане мој!

ТЕОДОРА

А Лазар?

МАРИН

Он је срећан. Њему годи Миличина ведрина.

ТЕОДОРА

А Милици Лазар?

МАРИН

На њену лицу не спазих промене. Вedar дан, Теодоро, какав је био јучерашњи и какав ће бити сутрашњи.

ТЕОДОРА

Девојче је младо, а видела га први пут. А како се то догодило да одосте у Прокупље?

МАРИН

Царева воља, царева реч.

ТЕОДОРА

Благо њима, кад се цар стара за њих.

МАРИН

Зар мислиш, душо, да бих ја био срећнији да имам цареву реч, а не твоју?! У твојој је љубави моја срећа, у твојој речи моја вера.

ТЕОДОРА

Марине, реци то још једаред!

МАРИН

Ти, слатка срећо моја, ти слатка веро моја!

ТЕОДОРА

Ала је слатко слушати то!

МАРИН

О, даће Бог да ти као мојој жени исповедим срећу и веру моју; али тамо, тамо, далеко одавде, у скровитом Дубровнику мом. Знај, душо, није тако велик и тако сјајан као царска Византија, ал' је слободан, ал' је поносит – па онда је мој, наш...

ТЕОДОРА

О, кад би дао Бог!

МАРИН

А зашто да не дâ? Та није Бог као рђави људи, а један је и у Византији и у Призрену и у Дубровнику. Ја верујем у Божју милост.

ТЕОДОРА

Твоја вера и мене крепи и води ме лепој срећи на сусрет.

МАРИН

Пољуби је у руку.

О, хвала ти, Теодоро, на тој речи. Сад бих чисто хтео да се појави каква сметња, па да видиш, душо, шта тек онда вредим!

ТЕОДОРА

У моју се помоћ можеш поуздати.

МАРИН

Па ко ће нам онда на пут стати!

ТЕОДОРА

Ипак се бојим, ипак.

МАРИН

Како то уједаред?

ТЕОДОРА

Ти си, Марине, вере латинске, а царица –

МАРИН

Твоја је реч моја вера!

ТЕОДОРА

И твоја је реч моја.

Пружи му обе руке, које Марин узме и држи.

ПРИЗОР ОСМИ

Ђураш, пређашњи

ЂУРАШ

Застџане.

Шта! Шта видим! Латине, ти се усуђујеш –

МАРИН

Да ти покажем, јуначки војводи, како треба да радиш, ако мислиш задобити лепу Гркињу. Знаш, војводи, видели смо те доћи. Је л' тако, светла кнегињице?

ТЕОДОРА

Тако је, драги војводи.

ЂУРАШ

Видели сте ме?! А шта радите кад ме не видите?

МАРИН

Умири се, драги војводи, и помисли да смо пред царским двором.

ЂУРАШ

То баш и мислим: откуд вас двоје у ово доба на улици?

МАРИН

Знаш, војводо, кнегињица те је чула још пре кад си ту стајао
и кад хтеде уз гитару да је поздравиш –

ЂУРАШ

Па онда?

МАРИН

Онда је чула како су те она два млада витеза одвукла –

ЂУРАШ

Доста, доста! Нису они мене одвукли –

МАРИН

Нису, нису; ти си њих. Уосталом, драги војводо, с каквим
правом водиш рачуна о раду кнегињице Теодоре? Јеси л' јој
можда младожења?

ЂУРАШ

Латине!

МАРИН

Но ја знам да си ти јунак и племенит, и да као прави витез
чуваш образ сваке жене и девојке. (*Ђурашу тихо.*) Треба да
се извиниш, војводо!

ЂУРАШ

Поверљиво.

А како се то ради, Латине?

МАРИН

Зар не знаш?

ЂУРАШ

Ја се пред женскињама још никад нисам извинио.

МАРИН

Светла кнегињице! Војвода Ђураш хоће као прави јунак да се извини пред вама.

ТЕОДОРА

Учтивост је најбоља препорука.

МАРИН

Војводо, калпак у леву руку, десну на груди, поклони се и реци: врло ми је жао, светла кнегињице!

ЂУРАШ

Чини све.

Врло ми је жао, светла кнегињице!

МАРИН

Сад пољуби кнегињицу у руку. Видиш ли, како ти је мило-
стиво пружа.

ЂУРАШ

Марину.

Ја женско чељаде још никад нисам пољубио у руку.

ТЕОДОРА

А умете ли женско чељаде увредити?

ЂУРАШ

У нас је обичај да женско љуби руку.

МАРИН

Дабогме, ал' старе господаре, а ти, војводо, ниси стар.

ЂУРАШ

И нисам. (*Пољуби Теодору у руку.*) Ала је слатко!

ТЕОДОРА

Сад вам праштам, ал' други пут пазите, војводо!

МАРИН

Војвода не сме никад посумњати.

ЂУРАШ

За се.

Хм! А откуд она у ово доба ту?

МАРИН

Гледи ја оштро.

Остави се, јуначе, злих мисли! Јеси ли научио ону кратку песму?

ЂУРАШ

Јесам да; оне твоје трц-трц –

МАРИН

Терцине, војводо. Велики Данте научио нас је исказати осећаје –

ЂУРАШ

Осећаје! Да могу по осећајима, ја бих као јастреб голуницу ову –

МАРИН

Не би ти дали; много их је овде.

ЂУРАШ

Е, само кад би она хтела! Видела је да умем бити учтив.

МАРИН

То је мало, војводо.

ЂУРАШ

Шта? Пољубити девојку у руку, па још мало!

МАРИН

Много вичеш, војводо! Дабогме да је мало. Ти мораш клекнути пред кнегињицом.

ЂУРАШ

Гледи ѿа у чуду.

Не разумем те.

МАРИН

Мораш клекнути, пољубити кнегињицу у руку и казати ону песму.

ТЕОДОРА

За се.

Бојим се да Марин претерује.

ЂУРАШ

Оне трц-трц – Ху, триста му!... Знам само почетак.

МАРИН

Доста је и то. Гледај, како чека.

ЂУРАШ

За се.

Кад ме погледи ова Гркиња, а мени се памет врти. Шта учини од мене! Еј, Ђураше, Ђураше! (*Гласно.*) Добро, клекнућу као пред иконом, ал' немојте казати ником!

Клекне.

МАРИН

Тихо.

Говори!

ЂУРАШ

„У мени је срце јоште младо – моја љубав – “

Застјане.

МАРИН

Доста је, војводо. Пољуби кнегињицу у руку!

ЂУРАШ

Љуби руку и не ђушџа је.

МАРИН

*Добио друћу руку Теодорину и љуби је над Ђурашевом
џлавом.*

ЂУРАШ

Сџази џо, убезекнуџ, скочи и истџрџне мач.
Зар сам ја ваша додола!³ Брани се, псето латинско!

МАРИН

Истџрџао мач и брани се.
Лакше, лакше, тривалски вуче⁴; хтедох ти показати како се
даље ради!

ЂУРАШ

Не показуј ми ти ништа више! Оно даље удем и сџм.
Боре се.

³ Додола је била словенска боџиња кише. Додолски риџуали су џаџанске риџуалне иџре и џесме које су изводиле наџе девојке џевајући и иџрајући иџреко џоља, верујући да ће на џај начин џризваџи кишу. Пренесено значење односи се на особу којом се друџи џоџравају ради забаве, смеха.

⁴ Трибали, сџџаро џлеме које је у џеџом веку иџре Хрисџџа насељавало делове данашње Србије и Буџарске, око Поморавља и Подунавља. У иџвим вековима џојам се у радовима визанџијских истџоричара односио и на Србе. Израз је касније добио џоџрдни каракџџер да би се џџме означила заосџалосџи, џримџџивизам, иџџо овде чини Марин који смџџра себе друџџџвено и цивилизацијски виџим, као џредсџџавник лџџинске кулџуре.

ПРИЗОР ДЕВЕТИ

Радич, Митар, Ђураш, Марин

Теодора ушла у двор кад виде да долазе они.

РАДИЧ

Стан'те! Пред царевим двором!

Испријао мач и њружи ја међ борце.

МИТАР

Тако испио.

То не сме бити.

ЂУРАШ

Ја морам, морам тог Латина –

РАДИЧ

Глава ти игра, војводо!

МИТАР

Ево страже и цара с њоме.

ПРИЗОР ДЕСЕТИ

Цар, Лазар, стража, пређашњи

ЦАР

Шта је то? Мачеве у корице!

ЂУРАШ и МАРИН

Учине ђуџке.

ЦАР

Зар тако после моје строге забране?

МАРИН

Опрости, светла круно!

ЂУРАШ

Опрости, царе господаре!

ЦАР

После почивке.

Хоћу вашу реч да тога више бити неће. Вашу реч!

МАРИН

Моју имаш, светла круно.

ЂУРАШ

Твоја реч прекида све.

ЦАР

А сад да се о том не говори више. И не питам зашто се то збило. Лазаре, остани док се не разиђу.

Оде, с њим ситража.

СВИ

Се поклоне и оду осим Лазара.

ПРИЗОР ЈЕДАНАЕСТИ

Лазар сâм

ЛАЗАР

Чудне прилике. Да знам зашто су се побили! Зацело због лепе Гркиње. Ђураш је слеп а Марин се исувише титра с њиме. Није лепо што раде. Ђураш је славан јунак. (*Прислушкује.*) То су коњске потковице што лупају о калдрму. Овамо се ближе. Силазе с коња. Читаво друштво. Да није Милица – јесте, јесте.

ПРИЗОР ДВАНАЕСТИ

Југ, Југовица, Милица, Дамјан, Војин, Лазар

ЈУГ

А, ти си ту, витеже млади!

ЛАЗАР

Поклони се.

По вољи цара господара.

ЈУГ

Да нас дочекаш? Баш је господин наш светли Цар. Хвала му.
А сад лаку ноћ, витеже млади. Уморни смо од далека пута.

Сви улазе у један двор, Лазар се клања.

ДАМЈАН

Радујем се, витеже Лазаре!

Рукују се.

ВОЈИН

Хоћемо ли опет у лов?

Рукују се.

ЛАЗАР

Прилике су згодне. (Сам.) Дobar је знак то! Југ је милостив,
сви су добре воље а Милица чедна и бајна... Да лепе среће!

Пође.

ЗАВЕСА ПАДНЕ

ДРУГИ ЧИН

Велика дворана.

ПРИЗОР ПРВИ

Улазе Марин и Лазар.

МАРИН

Видео си је дакле.

ЛАЗАР

Ноћас, кад су стигли. Знаш да остадох по царевој заповести још тамо. Наскоро, кад се разиђосте, дођоше сви, читав караван. Ја јој се поклоних.

МАРИН

А она?

ЛАЗАР

Захвали ми лепо очима.

МАРИН

А њена мајка?

ЛАЗАР

Њу видех овлаш, а она мене као да и не виде.

МАРИН

Штета!

ЛАЗАР

А зашто?

МАРИН

Боље би било да те је мајка видела. Знај, Лазо, ако хоћеш да задобијеш љубав девојчину, не треба ти нико други, само девојка; хоћеш ли пак да ту девојку добијеш за жену, мора ти и мајка њена бити наклоњена. Штета што те није видела.

ЛАЗАР

Видео ме је Југ.

МАРИН

Тај, боље да те није видео.

ЛАЗАР

У нас, побро, решава отац судбу своје ћери. И тако држим да је ипак боље што ме је Југ видео, с тим пре што је био врло добре воље.

МАРИН

Говориш као дете, као онај који о свету нема ни појма. Ти, море, не знаш шта мати, шта жена све не може, па и у вас овде. Она се дакако не одупире јавно – ако је иоле мудра – она чека прилику, згоду, па да видиш како уме умекшати и најљућег и најјогунастијег господина мужа.

ЛАЗАР

Неће тај попустити, већ света ради.

МАРИН

Паметна ће жена удесити тако да се сваком, па и мужу чини да је она попустила или, боље рећи да није ни дошло до неспоразума. Што се пак збило међу њима двома, то је, разуме се, тајна – и њему тајна.

ЛАЗАР

Чисто си ме уплашио, Марине. Ма збиља, реци ми, а како Теодорина мајка?

МАРИН

Она није ту; уосталом, Теодора је Византинка, а у Византији су друкчији обичаји.

ЛАЗАР

А госпођа царица?

МАРИН

Ех, то остављам случају и мојој памети. Ти пак хвали Бога што су уза те цар и царица.

ЛАЗАР

Али ако Југ не усхте?

МАРИН

Шта! Против жеље царева!

ПРИЗОР ДРУГИ

Теодора, Марин, Лазар

МАРИН

Молим те, Теодоро, помози ми опаметити тривалског варварина овог.

ТЕОДОРА

Господине.

МАРИН

Опрости, Теодоро, но ја морадох вељу срећу моју одати побратиму мом. Он ће је чувати као своју.

ЛАЗАР

Не страхујте, кнегињице, ваша је тајна у мојим грудима на поузданом месту.

ТЕОДОРА

Хвала вам, витеже.

МАРИН

Лазар ће нам ићи наруку; чуваће нас.

ЛАЗАР

Ево деснице, ево главе.

МАРИН

И ми ћемо помоћи њему.

ТЕОДОРА

И срцем и душом.

МАРИН

Ми смо се побратили још пре две године, кад је с великим царем био код нас.

ТЕОДОРА

У Дубровнику сте били! Је л' вам се допао?

ЛАЗАР

Била је исувише свечана прилика а да сам се по њему могао обазрети; ал' што видех, то је дивно.

МАРИН

Теодоро, јеси ли видела Југову ћер?

ТЕОДОРА

И разговарала сам се с њоме. Да милог чеда!

ЛАЗАР

Захваљујем вам, кнегињице. Будите и ви овде кад после службе дође властела цару на поклон.

МАРИН

Моја је дужност.

ТЕОДОРА

Чисто ми је чудно да се и опет видим с војводом Ђурашем. Јутрос се нађосмо; не хтеде ме ни погледати.

МАРИН

Охо; то је знак да те још љуби. Ал' – чини ми се да долазе цар и царица. Хајд'мо, Лазаре. А ти Теодоро, јави нам кад дође госпођица Милица. Знаш овде је рањен витез.

Оде с Лазарем.

ПРИЗОР ТРЕЋИ

Цар, Царица, Теодора

ЦАР

Ти си нешто забринута, царице моја?

ЦАРИЦА

Нисам толико ни забринута, колико изненађена.

ЦАР

А шта је томе узрок?

ЦАРИЦА

Нек ти каже Теодора; она то боље зна.

ЦАР

Теодора? Реци ми, дакле, драга рођако, шта је то царицу тако изненадило.

ТЕОДОРА

Мало збуњено.

Светла круно, није готово ништа; мало дворске шале.

ЦАРИЦА

Како се узме; није се све у шали баш ни свршило.

ТЕОДОРА

Ја не смем казати.

ЦАР

Како ћу онда дознати? (*За се.*) Иако знам.

ЦАРИЦА

Укратко да ти кажем: ова наша рођака, ту, коју видиш, починила је читав русвај у Призрену.

ЦАР

Бајаћи озбиљно.

Да није по тајном налогу цара византијског?!

ТЕОДОРА

Светла круно, како можеш —

ЦАРИЦА

Дабогме да није. Питом је то русвај: завртила девојка све мушке мозгове у граду. Нема јунака, који се није загледао у њу. Сви подлежу њеним чарима и чаролијама.

ЦАР

Дакле је ипак победа славне Византије над Србима.

ТЕОДОРА

Смешка се, разуме Цара.

Кад ниси ти био војсковођа, царе српски.

ЦАРИЦА

Мало ошћиро.

То није ни нужно. Доста је покора и тако.

ЦАР

Па хајд, набројте ми жртве ових очију.

ЦАРИЦА

Пре свега, што је у двору, све је опчињено. Па ни пò јада што су млади људи упали у вигове ове наше рођаке, има ту и људи у годинама. Помисли, твој војвода, поуздани маљ у боју – Ђураш... Тај је начисто луд. Марин му пише стихове и учи га певати и свирати у гитару, да увече пева под прозорима њеним, као да је пореклом из Млетака или из далеке Шпањолске.

ЦАР

Збиља! Па шта велиш на то, рођако наша?

ТЕОДОРА

Ништа, Господару, јер не знам ништа.

ЦАРИЦА

Претвара се.

ЦАР

Бедни војводо мој. Али кад није у младо доба, мора сад. Уосталом, царице моја, и ја ћу теби штогод рећи: у лепу се Теодору загледао и твој син – Урош...

ЦАРИЦА

Ах! Теодоро, је л' истина?

ТЕОДОРА

Мало ућлашена.

Не знам ништа, светла царице.

ЦАРИЦА

Не, не, то не сме бити. Урош је дете.

ЦАР

Момчић богме.

ЦАРИЦА

Баш зато не. Шта ћемо сад, царе Стеване?

ЦАР

Удесићемо убојни строј.

Пружи Царици руку и обоје оду.

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ

Теодора, доцније Урош, још доцније Лазар и Марин

ТЕОДОРА

Сама.

Како се царица уплашила за Уроша свог. Добро те цар узима ствар олако, никако. Хм! Баш ми ласка успех мојих очију. Хтедох се тек мало нашалити, као у Византији, а они сви редом – Ах! ево –

УРОШ

Може ја и љумица љриказајџи.

Кнегињице тако усамљена и замишљена!

ТЕОДОРА

Самоћа годи мојој души, светли царевићу.

УРОШ

Зар тако младој кнегињици да годи самоћа?

ТЕОДОРА

Онда се разговарам сама са собом; па кад себе питам, добијам свагда повољна одговора. А то годи души.

УРОШ

Свагда баш повољна одговора?

ТЕОДОРА

Не баш свагда.

УРОШ

Благо оном с којим се у таквим часовима разговарате, јер неповољан је одговор свагда знак да нас личност занима, да нас везује.

ТЕОДОРА

До воље ми стоји неповољан одговор претворити у повољан.

УРОШ

Ал' само онда, кад је срце вољно. Видите, кнегињице, и мени је од неко доба тако, као што је вама било у тренутку кад дођох. Само што себи не умет одговора дати или можда и не смем. Да л' бисте ми хтели рећи зашто је тако?

ТЕОДОРА

Радо бих хтела кад бих умела. Сећам се толико да је и мени тако било кад сам била још врло млада, отприлике ваших година, светли царевићу.

УРОШ

Мојих година! Кнегињице, ја нисам више дете, ја сам већ човек, и ја бих – ја бих хтео – повољна одговора...

Прислушати јој ближе.

ТЕОДОРА

Узмиче.

Не знам на какво питање.

УРОШ

Ви сте га требали већ ишчитати из мојих очију, из мојих речи...

ТЕОДОРА

Нисам вична у загонеткама.

ПРИЗОР ПЕТИ

Марин, Лазар, пређашњи

ТЕОДОРА

Ал' је вичан посланик Дубровачки, властелин Марин Витањић.

УРОШ

Марину.

Зар уђосте непријављени?

МАРИН

Никако, светли царевићу. Витез Лазар Грбљановић, који има данас службу код светлога цара, пријавио ме је у своје време.

УРОШ

А имате ли важна посла овде?

МАРИН

Не толико важна, колико по заповести светле круне. Иначе не бих се усудио светлом царевићу сметати својим бављењем овде. Уосталом, светли царевићу, част ми је јавити да се ближи светла царица с пратњом.

УРОШ

Трине се, за се.

То није морало бити.

ПРИЗОР ШЕСТИ

Царица, Југовица, Милица, пређашњи

ЦАРИЦА

Уроше, сине, шта [видим]! Шта радиш у близини Теодориној?

УРОШ

Јојунасио.

Зар морам царицу молити за допуштење с којом ћу се особом разговарати?

ЦАРИЦА

То не, сине, ал' знаш да се бринем за тебе; мајка се брине, а не царица.

УРОШ

Лајано Теодори.

Ја се надам други пут повољном одговору...

ЦАРИЦА

Шта си рекао, сине?

УРОШ

Опростио сам се с кнегињом, као што је у реду. Мајко моја, доцније ћу доћи са светлим царем.

Поклони се само Царици и оде.

ЦАРИЦА

Присѣјуи најло Теодори.

Шта ти је рекао Урош?

ТЕОДОРА

Тихо.

Ништа, госпођо царице, што би мајку могло забринути. Па онда, ако је царевих дете, нисам ја. Најпоследње, било нас је више, два витеза још.

ЦАРИЦА

Господо! О чему сте говорили, молим вас, реците ми.

МАРИН

Договарали смо се, госпођо царице, да будемо беднима у помоћи.

ЦАРИЦА

Беднима? Шта ће то рећи?

МАРИН

Да помогнемо онима, којима помоћи треба.

ЦАРИЦА

Југовици.

Разумеш ли одговор?

ЈУГОВИЦА

Кад га, госпо, не разумеш ти, откуда ћу га ја.

МАРИН

А ништ' лакше од тог. Бедни су сви невољници душом, телом, срцем. Таквима помоћи највећа је задужбина.

ЦАРИЦА

Теодоро, кажи ми ствар.

ТЕОДОРА

Тихо.

Тиче се Лазара и Милице –

ЦАРИЦА

Весела.

Тако, дакле! А, госпар Марине имате ли, може бити, какве бедне при руци?

МАРИН

Имам, светла госпођо, баш при руци овде.

ЦАРИЦА

Може л' се помоћи?

МАРИН

Бићу тако слободан да искажем начин. Ми у Дубровнику – госпођи царици је познато – имамо одељак за бедне, какве сам поменуо. Тај је на острву Локруму,⁵ где их оци калуђери у красној башти негују и теше. Локрум се врло лепо види из града. Изволите на овај прозор! Али – не. Одавде се гледи на улицу; с друге је стране боље, где се гледи у башту. Ту ће вам се боље предочити и море и зелени Локрум. О, море моје! Па кад се вечерње сунце с њим прашта, кад му последњи зраци по немирним таласима заблистају, кад се дигне поветарац те испрва полако, па све брже и брже по неизмерној пучини гони онај безброј чунова и лађа, кад се по тихом Божјем миру разлеже побожна песма мрнара а палме све дуже и дуже сенке пружају – госпођо царице, заповедите да све то у слици покажем, тамо, на другој страни, према башти и планини! – Бедни ће се радовати.

ЦАРИЦА

Смешка се.

Право имате, госпар Марине (*Јујовици.*) Пођимо, војвоткињо, за нашим Дубровчанином, да нам и покаже, што је тако лепо казао.

ЈУГОВИЦА

А Милица?

ТЕОДОРА

Она остаје са мном.

⁵ *Острво у близини Дубровника, где је постојало католички самостан после 1023. године.*

ЈУГОВИЦА

И њу ће занимати.

ЦАРИЦА

Хајд'мо само! (*Марину, ѿреѿи му ѿрсиѿом.*) Да нам живо прикажете слику, јер и ја знам море па и ваше море.

МАРИН

Госпођа Југовица не зна га.

ЈУГОВИЦА

Не зна га ни Милица.

ТЕОДОРА

Она је још млада —

ЦАРИЦА

Хајде, сестро. Госпар Марине, покажите нам пута.
Пође.

ЈУГОВИЦА

А витез Лазар?

МАРИН

Он је у служби и мора остати.
Пође.

ЦАРИЦА

Узме Јуѿовицу исѿод руке и одведе је за Марином.
Да видиш Локрум.
Огу Царица, Јуѿовица и Марин.

ТЕОДОРА

За се.
Ала су млади и сплетени! Да их оставим насамо. (*Гласно.*)
Ах!

МИЛИЦА и ЛАЗАР

Шта је, шта?!

ТЕОДОРА

Убола сам се па ми иде крв из прста. О, о! Останите само ту, сад ћу се вратити.

Оде.

ПРИЗОР СЕДМИ

Лазар, Милица

ЛАЗАР

Скромно, али никако смећењачки.

Сирота кнегињица! Јако се убола.

МИЛИЦА

Стидљиво и нешто збуњено.

Како ми је жао добре Теодоре! Је ли много крви истекло?

ЛАЗАР

Не знам. Нисам је видео.

МИЛИЦА

Нисам ни ја.

ЛАЗАР

Ваљда јој неће шкодити.

МИЛИЦА

Добар је Бог.

ЛАЗАР

Јесте ли се одморили од пута, кнегињице?

МИЛИЦА

Како не. Ја сам вична јахању а мој зеленко је поуздан и по равници и по планини.

ЛАЗАР

Морам рећи да сам се много бринуо. Па како сам се обрадовао кад вас синоћ видех здраву и веселу.

МИЛИЦА

О, и ја! Баш сам се изненадила кад сам вас видела. Хвала вам.

ЛАЗАР

Ала су вам речи благе!

МИЛИЦА

Радовала сам се већ што ћу у Призрен. Још је додуше топло, ал' доћи ће зима и онда је у замку доста жалосно.

ЛАЗАР

Зато је лети лепо и пријатно.

МИЛИЦА

О, лети! Шума, река, планина – па моје срне и кошуте. Све ја храним сама, зими, дабогме. Но долазе они и лети кад чују мој глас.

ЛАЗАР

'Тице долећу ваљда, чим се појавите?

МИЛИЦА

Те како! Ал' не само косови и царићи; долећу и копци и орлови.

ЛАЗАР

Тако онда 'тичице и чувате и храните.

МИЛИЦА

О, не дам ја оним гадним грабљивицама. Зовем ја увек Дамјана или Војина а они стрелама гађају те неваљале копце.

ЛАЗАР

Смешка се.

Хоће и они да живе.

МИЛИЦА

Зар морају баш моје 'тичице таманити! Како им само није жао лепих, белих голубова. Колико сам се пути заплакала кад спазим да ми нема овог ил' оног гушана.

ЛАЗАР

Да знају копци како вас тиме жалосте, зацело би боље пазили.

МИЛИЦА

Ви се шалите, витеже.

ЛАЗАР

Како бих се усудио! Па онда – није ми баш ни до шале.

МИЛИЦА

Како то? А боли л' вас што?

ЛАЗАР

Не боли; тек ми је тешко.

МИЛИЦА

Могу ли вам помоћи? Реците ми!

ЛАЗАР

То се не дâ. Но, каткад бих и певао.

МИЛИЦА

Чудновато! И мени је тако исто.

ЛАЗАР

Заиста! А је ли то одавно?

МИЛИЦА

Није ни тако одавно. Не умем вам рећи, откад. Тек заборавим покоји пут и моје голубове нахранити.

ЛАЗАР

Јесте л' се потужили госпођи мајци?

МИЛИЦА

Нисам, не смем, а не знам зашто.

ЛАЗАР

Ја мајке немам већ одавно.

МИЛИЦА

О, ал' ми вас је жао!

ЛАЗАР

Од детињства сам научио да не говорим ником ништа а сад, сад ми се први пут чини да бих могао –

МИЛИЦА

Кажите, молим вас! Ја нећу ником, ником одати тајну вашу.

ЛАЗАР

Како вам захваљујем на тим благим речима! Нажалост, не смем –

МИЛИЦА

Онда вам нећу ни ја казати ништа.

ЛАЗАР

Ваша тајна, кнегињице, није таква тајна.

МИЛИЦА

Не, не! Најпре морате ви.

ЛАЗАР

Не смем, кнегињице. Грло ми се стеже, а срце ми куца –

МИЛИЦА

Зар и вама срце куца?

ЛАЗАР

Те како!

МИЛИЦА

Шта то мора бити! Знате ли можда ви?

ЛАЗАР

Ја бих рекао –

МИЛИЦА

Молим вас, молим вас!

МАРИН

Иза кулиса.

Зар немам право, госпођо царице!

ПРИЗОР ОСМИ

Теодора, затим Царица, Југовица, Марин, пређашњи

ТЕОДОРА

Ушла најло и села.

ЛАЗАР

Се уклони од Милице.

МИЛИЦА

Се окрене збуњено, види Теодору и ѿѿрчи јој у наручја.
Ах, кнегињице!

ТЕОДОРА

Грли је.
Чедо моје мило!

ЦАРИЦА

Улази.
Ви умете лепо да причате, госпар Марине, ипак вам морам рећи да Цариград лепше лежи него ваш Дубровник.

МАРИН

То нисам никад ни порицао, госпођо царице, с тим мање што сам и ја био у том сјајном царском граду. Таквог града нема, ни Млеци нису лепши, а лепше не лежи ни Ђенова и Напуљ.

ЈУГОВИЦА

Милици.
А како си ти провела, ћери моја?

МИЛИЦА

Да видиш, мајко, баш лепо.

ТЕОДОРА

Ја сам јој причала о Цариграду –

МИЛИЦА

Гледи најѿре зачуђено Теодору, заѿтим се насмеши и заѿрли је.
Слатка Теодоро! (*Тихо.*) А ваш прст?

ЦАРИЦА

Јуѿовици.
Ми сад треба да идемо.

ЈУГОВИЦА

И ја држим да је време. Милице, ходи!
Оду Царица, Јујовица, Милица, Теодора.

ПРИЗОР ДЕВЕТИ

Марин, Лазар

МАРИН

Па дед, Лазо, похвали се малко.

ЛАЗАР

Чиме?

МАРИН

Чиме! Па оним што је Лазар говорио Милице а Милица Лазару! Толико ти је ваљда јасно, зашто смо вас оставили насамо!

ЛАЗАР

Ох, Марине, ала је то слатко девојче!

МАРИН

А ко би ти веровао! Но, о чему сте говорили?

ЛАЗАР

О њеним голубовима.

МАРИН

Јесте ли бар и о том, како се голубови љубе?

ЛАЗАР

Наопако!

МАРИН

Слејне раменима.
Даље, даље!

ЛАЗАР

О њеним срнама.

МАРИН

Зацело и о том, како срна има најлепше очи. То би дало повода прећи на лепе очи уопште, па онда и на Миличине –

ЛАЗАР

Нисмо. Ал' смо говорили о копцима.

МАРИН

Аха!

ЛАЗАР

Како су грабљиви, како немају срца –

МАРИН

Па сте онда прешли на срца уопште.

ЛАЗАР

Отприлике. Ја рекох да моје срце куца –

МАРИН

Лазо, ти напредујеш.

ЛАЗАР

Па и њено срце куца, а не зна зашто –

МАРИН

Знаће већ, знаће. Лазо, брате, моје поштовање. Ти лако схваћаш. Имаш будућности; само још мајка и бабајко –

ПРИЗОР ДЕСЕТИ

Радич, Митар, Дамјан, Војин, пређашњи

РАДИЧ

Па како, Југовићи, како у Призрену?

ДАМЈАН

Лепше него у Прокупљу. Да видиш, витеже, зажелили смо се и варошког живота.

МИТАР

Па да се после зажелите опет шуме и планине.

ДАМЈАН

Може бити, не поричем.

ВОЈИН

Може ја и џумица приказати.

Па што је лепа Црква Светих Арханђела! Пуна света.

РАДИЧ

Марину и Лазару.

Ми мало ускорили, ал' сад ће и властела доћи.

ЛАЗАР

Стоји код врати.

Ево је, долази већ.

ПРИЗОР ЈЕДАНАЕСТИ

Југ, Ђураш, властела, пређашњи

ЈУГ

Да сте ми здраво, господо млада! И ти ту, часни посланиче, па витеже Лазаре. А где је стари Бранко, витеже Радичу?

РАДИЧ

У замку. Тешко му је путовати.

ЈУГ

А стари Војин, витеже Митре?

МИТАР

Он је опет у свом замку. Шта тамо ради, богами, не знам.

ЈУГ

А шта ће радити! Што радимо сви кад смо дома.

ЛАЗАР

Ошворио средња враија широм.

Стефан, цар самодржац Срба, Грка, Поморја и западних страна!

Присуијни се зјодно њруијрају.

ПРИЗОР ДВАНАЕСТИ

Цар, Царица, Урош, Југовица, Теодора, Милица, пређашњи

ЦАР

Поздрављам вас, племенита господо, дична [властело] моја а поздрављам и тебе, заступниче светле републике Дубровачке! Радујем се што сте се на данашњи дан, на дан Светог Арханђела, крсног имена славних Немањића, а по старом српском обичају, у тако лепом збору искупили. Ја знам да су многи од вас, по дужности својој, на далеким међама царства мога, али знам и то да су духом такођер овде сви. А ви, дични помоћници славе моје, добро ми дошли!

ЈУГ

Дозволи, светли царе, да ти у име целе твоје властеле честитам крсно име Светог Арханђела! Царовао, Господару, још дуго и дуго на дику и понос властели и народу српском! Завојштио још коју покрајину а ми те пратили од победе до победе, куд те води Бели орао твој!

СВИ

Да живи цар! Бог му дао среће и здравља!

ЦАР

Хвала, господо, и дај Боже!

ЈУГ

Урошу.

А ти, узданицо наша драга, растао и јачао уз силног бора, дичног оца твог, док не буде Божја воља, па да снажном руком ухватиш крму силнога царства српског, јер су многи знаци ту да ће настати тешка времена. Бог те благословио и свети Арханђео!

СВИ

Да живи царевић! Бог га благословио!

ЦАР

Хвала вам господо, у име сина мог, царевића Уроша а хвала и теби, Јуже, брате и војводи, на лепом поздраву твојем! (*Окрене се Лазару, који на сребрној чинији држи понуду: колача и вина. Међ њехарима један особито лей.*) Лазаре, витеже мој, понуди господи а прво војводи Југ Богдану!

ЛАЗАР

Присџуји Јују.

Војводи и кнеже! У славу Светог Арханђела а у здравље цара великога, ево ти нудим овај пехар вина: испиј, војводи, вино а на част ти пехар!

Пружи му онај леји њехар.

ЈУГ

Радосно.

Хоћу, момче младо, све у славу Светог Арханђела а у здравље цара честитог! Но, момче Лазаре, ти ми учини велику радост. Ја примам и вино и пехар а ти ми реци, витеже мој, чим желиш да ти вратим красан овај дар! Желиш ли сјајна оружја, желиш ли коња витеза, хитре огаре? Реци, шта желиш, јер хоћу да ти учиним по вољи, кад учини и ти мени по вољи.

ЦАР

Брате и војводи! На лепој здравици ти хвала, а дао Бог, служио се Лазаревим даром још много и много лета у витешком друштву. Али, Јуже, што намени Лазару као уздарје, тога Лазар свега има. Има он своју баштину, слуге, оружја, коње и огаре. Измисли, брате и војводи, шта Лазар још нема!

ЈУГ

Па, светли царе, имам и ја златне пехаре, а радост не чини ствар, колико милошта. Он ће се радовати сваком дару војводе Југ Богдана.

ЦАР

Али зацело већма онаквом дару, који нема.

ЈУГ

Па добро, царе! А шта би то било?

ЦАР

Лазареви су двори пуни, а опет празни. Лазар нема домаћице –

ЈУГ

Па има доста девојака у широком царству твом.

ЦАР

Има их, ал' не приличе Лазару. Лазару приличи господска девојка а Бог теби даде ћерку Милицу –

ЈУГ

Врло озбиљан; враћа пехар.

Ти се шалиш, светла круно, а сад није прилика за шалу.

ЦАР

Ја се никад не шалим, Јуже, а овом приликом понајмање. Одговори јасно кад цар проси девојку!

ЈУГ

Остави пехар.

Најбољи је одговор: што сам момку овом вратио пехар. Не треба ми.

ЦАР

Ја желим, Јуже, јасан одговор!

ЈУГ

Па добро: не дам девојку.

СВИ

Узрујани, жагор.

МИЛИЦА

Се прислони уз Теодору.

Царица и Урош сјали поносило уз Цара. Јузовићи сјали уз Јуџа.

ЦАР

Јеси ли се, Јуже, добро промислио?

ЈУГ

Јесам, царе! Моја кћи, кћи првог властелина у царству српском, па да пође за властеличића, ниска и незнатна! Зет Југ Богдана биће само велики властелин, војвода, кнез –

ЦАР

Је л' то твоја последња?

ЈУГ

Последња, царе, и та се не пориче!

ЦАР

Јуже! Малопре сам те готово молио, а сад ћу заповедати. Лазар ти је незнатан! Нек буде по твојој речи, по речи која се не пориче! Ево ти зета, Јуже! (*Присѿѿуѿи Ђурашу, узме ѿа за руку и ѿривуче ѿа.*) Овај јунак мој једини је велики властелин, војвода и кнез у царству мом, који је нежењен. Он ће ти бити зет.

ЂУРАШ

Изненађен, ѿледи ѿоносѿѿио Теодору.

Светла круно, та милост!

ЦАР

Јуже, хоћу да чујем!

ЈУГ

Намршѿѿен, силно узбуђен, ѿосле ѿочивке.

Што рекох не порекох! Војводо Ђураше, Милица је твоја!

Окрене се и оде; Јуѿовићи за ѿим.

ЦАР

Војводо Ђураше, приступи заручници твојој!

МИЛИЦА

Пагне Теодори у наручја.

ЂУРАШ

Видео ѿо.

Па мало после, светла круно, кад је радост пређе.

ЦАР

Лазару.

Лазаре, синко, ти виде где и царева моћ престаје. Али знај –
моја је милост уза те.

ЛАЗАР

Клекне и пољуби Цара у руку.

Вернијег слугу немаш царе, у царству твојем!

ЗАВЕСА ПАДНЕ

ТРЕЋИ ЧИН

Друџа, мања дворана.

ПРИЗОР ПРВИ

Југ, Југовица, Милица, Ђураш

ЈУГ

Хвала Богу, што се све ипак лепо свршило, те ја добих зета, који приличи господству мом.

ЂУРАШ

За мене је био јучерашњи дан најлепши дан живота мог. Војводо Југе, ја сам срећан, пресрећан.

ЈУГ

Јујовици.

Видиш да је боље што остадосмо овде, а ти хтеде још јуче да се вратимо дома.

ЈУГОВИЦА

Царева немилост није мала шала. Зар сам могла помислити да ће цар поручити да жели невесту да дарива, кад јој је био проводација.

ЂУРАШ

Додуше нехотице мени, а тицало се другог.

ЈУГ

То на страну. Милице, радуј се!

ЈУГОВИЦА

Остави дете. Милица је још под притиском ненадног догађаја.

ЂУРАШ

Само кад је схватила и разумела срећу.

ЈУГОВИЦА

Како да није. Она појми наше обичаје.

ЂУРАШ

Да видиш само замак мој. На високом је брегу, усамљен је, а све око њега: њиве, ливаде, шуме и планине, језера и реке, села и замци, надалеко и нашироко, све је моја баштина.

ЈУГ

Тај је део царства у добрим рукама а славни војвода тај сад је мој зет. Милице, радуј се!

ЈУГОВИЦА

Устјане.

Хајд'мо, кћери, госпођи царици и лепој Теодори, чекају нас а оставимо наше војводе да се поносе један другим.

Оде с Милицом.

ЂУРАШ

За се.

Ја јој поштујем сету – та ни мени није лако.

ЈУГ

Покаже л' се јогунаста, знаћеш шта ћеш и како ћеш.

ЋУРАШ

Разуме се. (*За се.*) Кад ми се већ не даде лепу Теодору својом назвати. О, Гркињо, Гркињо!

ЈУГ

Једва чекам, зете мој драги, да дођемо један другом у госте и да се хладна напијемо вина. С тобом, војводо, могу боље него ма с којим другим, да и не говорим о овом младом свету.

ЋУРАШ

За се.

А баш сам је љубио, љубим је и сад, и она би била моја да није оне латинске вере –

ЈУГ

Моји су лагуми пуни најбољег вина. Па кад се вратимо из лова, кад освежени, гладни, жедни седнемо за пун сто, а деца око нас, па и они смеју већ по коју у нашем друштву...

ЋУРАШ

За се.

Како ли сам уживао! И ја бих опет покушао, ал' ме царева реч ухвати још у првом гњеву, па све оде суноврат, триста му –

ЈУГ

Шта се жестиш, војводо драги?

ЋУРАШ

Не жестим се, већ се радујем. Овде ми је тесно, идем на свежину, а после морам и тако цару да му захвалим. До виђења, војводо!

Оде.

ПРИЗОР ДРУГИ

Југ, доцније Теодора

ЈУГ

Сам.

А што ми је зет тако збуњен? Али, дабогме, верење је и њега изненадило. Личан јунак. (*Теодори, која улази.*) Кнегињице, ја се особито радујем што те могу поздравити. Тако лепе кнегињице још не памтим у српском двору. Допусти, да те одведем до столице.

ТЕОДОРА

Захваљујем вам лепо, војводо Јуже и молим вас да примите моју честитку –

ЈУГ

Твоја ми честитка особито годи срцу мом, захваљујем ти. (*За се.*) Ма збиља, дивна је ова Гркиња!

ТЕОДОРА

Кокејно.

Ипак ми се чини да је пренагљено. Где могу ту срца говорити!

ЈУГ

Прилика је била таква, кнегињице лепа.

ТЕОДОРА

Ох, та срца треба прво да говоре. Зар није и ваше срце у своје време проговорило? Зар му нисте слушали наглије откуцаје? Да није тако, војводо, зар би у браку тако срећни били!

ЈУГ

То се све даје из твојих уста тако лепо чути. О, настави, кнегињице!

ТЕОДОРА

А нашто! Моје речи не вреде ништа више.

ЈУГ

Твојих речи и твојих погледа никад није много.

ТЕОДОРА

Видим да нисте заборавили ласкати.

ЈУГ

Још да ми допустиш да твоју меку руку –

ТЕОДОРА

Зашто не, војводо!

Пружи му руку.

ЈУГ

Узме је.

Сад ти хвала, кнегињице –

ПРИЗОР ТРЕЋИ

Митар, Радич, Југ, Теодора

МИТАР

*Одмах засијане и зове Радича, ѿа му ѿказује ѿруѿу,
шајће.*

Шта велиш?

РАДИЧ

Шајће.

Ђураш је бар нежењен –

ТЕОДОРА

На чему „хвала“, војводо?

ЈУГ

На милошти, кнегињице. Твоје меке руке умекшале би и тврдо срце.

МИТАР

Шаїће.

Шта тај све зна!

ТЕОДОРА

Ваше не, јер је тврђе од камена.

РАДИЧ

Шаїће.

Да се пре честитке састао с Гркињом...

ЈУГ

Знам шта мислиш; али то је што друго.

ТЕОДОРА

Вас се туђе срце не тиче, ма било и вашег детета –

МИТАР

Шаїће.

Ово постаје поучно –

РАДИЧ

Одвуче Миїџра и уклоне се.

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ

Милица, Дамјан, Југ, Теодора

ДАМЈАН

Ево ти, сестро, кнегињице. Драги бабо, ја доведох Милицу, хтеде кнегињици Теодори.

ЈУГ

Добро си урадио. И кнегињица је моја кћи.

ДАМЈАН

Откад то, бабо?

ЈУГ

Откад је познадох.

ДАМЈАН

Том ће се радовати мајка. И тако моли да јој дођеш,

ЈУГ

Онда хај'мо мајци. Кнегињице!

Поклони се и оде, а Дамјан за њим.

ПРИЗОР ПЕТИ

Теодора, Милица, доцније Лазар

ТЕОДОРА

Не тугуј, чедо моје; добар је Бог.

МИЛИЦА

Бог ми је и једина утеха, кад су већ људи заборавили на мене.

ТЕОДОРА

Нису сви. Ја нисам а има неког, који такођер није. Рекох ти, чедо, добар је Бог те нам шаље весника свог.

ЛАЗАР

Клањам се кнегињицама и молим да ми опросте, ако им сметам у пријатну разговору.

ТЕОДОРА

Смешка се.

Заиста, витеже Лазаре, ви нам сметате.

ЛАЗАР

Онда се уклањам, јер ни за живу душу не бих хтео –

Поклони се и њође.

ТЕОДОРА

Хоћете ли остати! Ја се нашалих, а он одмах готов. Помисли
Милице, витез Лазар мисли да нам смета.

МИЛИЦА

Ја и не знам, драга Теодоро, о чему говорите.

ТЕОДОРА

Та Лазар је ту.

МИЛИЦА

То чујем.

ТЕОДОРА

А зар га ниси још ни видела?

ЛАЗАР

Кнегињица је Милица невеста, те тако не доликује.

ТЕОДОРА

У чугу.

Бог с вама! Зар се не смеће ни погледати?

ЛАЗАР

Кад је с нама когод од старијих –

ТЕОДОРА

Зар сам ја нико? Нисам додуше „старија“ особа, ал' нисам ни
од ваздуха!

МИЛИЦА

Теодори.

Лазар мора бити за мене од ваздуха.

ТЕОДОРА

А ти опет за Лазара. О, ви ваздушасте створови! Како би било да наиђе каква добротворна промаја, па да те ваздухе мало измеша!?

ЛАЗАР

Тога не сме бити.

МИЛИЦА

И не може, кад су прозори затворени.

ТЕОДОРА

Да слатког чеда!

ПРИЗОР ШЕСТИ

Дамјан, Војин, пређашњи

ДАМЈАН

Витеже Лазаре, извини, ал' не разумем –

ТЕОДОРА

Откуд је овде, је ли?

ВОЈИН

Тако је, кнегињице.

ДАМЈАН

Ми знамо да се у царском двору не могу састанци избећи –

ЛАЗАР

Али знаш и то, драги Југовићу, ко сам ја, а то треба да ти је доста.

ДАМЈАН

Знам, витеже, зато сам се у први мах и изненадио.

ЛАЗАР

Кад то знаш, онда знаш да случај не бира.

ДАМЈАН

Пружи му руку.
Доста о том.

ВОЈИН

Пружи Лазару руку.
Опрости, витеже!

ТЕОДОРА

За се.
Да племенитих младића!

ПРИЗОР СЕДМИ

Радич, Митар, пређашњи

РАДИЧ

Клањам се, кнегињице! Браћо Југовићи! Хајкачи нам јавише да су наишли на траг големог медведа. Хајд'мо за њим!

ДАМЈАН, ВОЈИН

Хајд'мо! Хајд'мо!

ДАМЈАН

Витеже, баш ти хвала.

МИТАР

А ја дао натоварити коња јелом и пићем. Ако медведа ухвати-
мо, да му отпијемо за душу, ако не, да се тешимо.

ДАМЈАН

Извини, кнегињице!

*Оду, а ѿоклоне се најѿре Дамјан, Војин, Радич, Миѿтар,
Лазар.*

ПРИЗОР ОСМИ

Теодора, Милица

ТЕОДОРА

Твоја су браћа племенити момци.

МИЛИЦА

Један би за другог душу дао. Код куће нам остадоше још че-
тири брата; мали су још, ал' су као и ова двојица.

ТЕОДОРА

Ваши родитељи уживају зацело.

МИЛИЦА

Радују се као и ја.

ПРИЗОР ДЕВЕТИ

Урош, Теодора, Милица

УРОШ

Кнегињице Милице, зове вас мајка. Дозволите!

Пружи јој руку своју и одведе је до врати.

МИЛИЦА

Иде с Урошем и оде.

ТЕОДОРА

За се.

Боље би било да је и Урош био у запту Југ Богдана.

УРОШ

Враћио се.

Кнегињице! Теодоро! Овако вас молим, дајте ми одговора, повољна одговора!

ТЕОДОРА

Царевићу, ви заборављате и свој положај и мој. И ја вас овако молим да се оставите опасне игре.

УРОШ

А ко вам каже, Теодоро, да се играм. За мене је то врло озбиљно. Ја можда не знам како да вам кажем, ал' толико знам, да сте ми милија од свега на свету. Ја вас љубим, Теодоро!

ТЕОДОРА

Ви ме не смете љубити. Иако сам рођака царичина, нисам прилика за српски престо. Цареви и краљеви морају, баш морају бирати по разуму, морају мислити на добро своје државе, свога народа. Ја царица не могу бити, а љубазница – нећу!

УРОШ

О, Теодоро, зашто ме тако одбијаш!

ТЕОДОРА

Рекох вам, царевићу, зашто.

УРОШ

Ал' то не сме бити! Кад те љубим ја, мораш и ти мене љубити!

ПРИЗОР ДЕСЕТИ

Царица, пређашњи

ЦАРИЦА

Чула ѿоследње речи.

Бадава се говори, кад Урош не слуша.

ТЕОДОРА

За се.

Хвала Богу!

УРОШ

Царици.

Ти непрестано за мном, мајко, као да ћете ми сад поступао-
ницу⁶ ломити.

ЦАРИЦА

За се.

Теодору морам уклонити из двора.

ПРИЗОР ЈЕДАНАЕСТИ

Цар, пређашњи

ЦАР

На средња враћа, засишао, за се.

Остаће маза, бојим се. Послаћу га с Лазарем у војску. Табор-
ски живот нека га освежи. (*Гласно.*) Шта, Уроше, шта је с
тобом?

⁶ Обредна ѿојача која се меси када деише ѿрави ѿрве кораке. Део је народној обредној обичаја који се врши након ѿрвој самосталној хода деишеиша.

ЦАРИЦА

Неће дете да ме слуша. (*Тихо Цару.*) Заиста је, као што ми рече. Шта ћемо сад?

ЦАР

У војску, у јужну крајину. И тако је време да се вецба; остаће иначе маза и млакоња.

ЦАРИЦА

Мог Уроша, мог јединца!

УРОШ

Ближи се Теодори.

ЦАРИЦА

За њим.

Уроше, мораш иначе у војску!

ЦАР

Смешка се.

То није тек само шупља претња. Он иде свакако. А ти знаш, царице моја, да кад ја кажем —

ЦАРИЦА

Онда бар с дворском опремом.

ЦАР

Баш од тог нема ништа. Уроше, напред!

Оду Урош, Цар и Царица.

ПРИЗОР ДВАНАЕСТИ

Теодора, доцније Марин

ТЕОДОРА

Сама.

Дивни и витешки царе мој! Ти заслужијеш највише љубави, ти би је и нашао да се ниси поносито одрекао свега, што није истински царски. Слушала сам о теби многу причу кад си као млад краљевић био у Византији. И онда си се владао краљевски. Бадава, господин се увек господски влада. Али то сад на страну, на страну и Уроша, нејаку јогуницу; друга брига мене мори: Лазар и Милица...

Седне замишљено.

МАРИН

Ти си забринута, Теодоро! Да л' могу погодити што те тако тишти?

ТЕОДОРА

Ако ти се мисао слаже с осећањем, мораш погодити.

МАРИН

Слаже се од оно доба кад познадох тебе. Шта је с нашим патницима? Сироту Милицу и не видех данас.

ТЕОДОРА

Како да им помогнемо!?

МАРИН

Да, како да им помогнемо!? Ја не знам ни пута ни начина.

ТЕОДОРА

Јеси ли видео њега, срећног младожењу?

МАРИН

Јутрос. Заборавио јунак да је вереник, па се шета под твојим прозорима.

ТЕОДОРА

Смешка се.
Је ли с гитаром?

МАРИН

Није. Та му је пресела.

ТЕОДОРА

Шта велиш, Марине, кад би нам он сâм помогао?

МАРИН

Волео бих да знам, како.

ТЕОДОРА

Врло лепо, само ако је још заљубљен.

МАРИН

О том нема сумње.

ТЕОДОРА

Онда ћу покушати – ако теби није криво, Марине.

МАРИН

Да л' би вољна била да ми твоју мисао боље разјасниш?

ТЕОДОРА

Ти мораш имати у мени вере, а никако не смеш схватити криво. Може бити да ће ми поћи за руком, а можда и неће. Ал' ако пође – брука је готова а то им је спас.

МАРИН

Гледи је дуго.
Ја те обожавам, Теодоро. Буде ли успеха, признаћу вољно да је Византија мудрија од Дубровника.

ТЕОДОРА

Смешка се.

Зар си то икад посумњао? Али какве користи од мудрости, кад немам моћи ни снаге.

МАРИН

Ту сам ја. Ти буди глава, мишица ћу бити ја.

ТЕОДОРА

Доведи ми Ђураша!

МАРИН

Бог с тобом, зар да се покољемо?

ТЕОДОРА

А ти га домами, довуци, дотерај! Тек ја се морам наћи с њим што пре.

МАРИН

Он је сад код цара. Ако не оде на велика врата, мора овуд. Ја мислим да ће свакако на ова врата (*Показује средња.*), јер тамо се искупила властела.

ТЕОДОРА

Добро би било да сâм дође, да не посумња –

ПРИЗОР ТРИНАЕСТИ

Ђураш, пређашњи

ТЕОДОРА

Сѣзи ѿа, чини се невештѿа, осорно Марину.

Казала сам вам већ једаред да ме се оканете. Наши се путеви деле.

МАРИН

Зачуђено.

Али –

ТЕОДОРА

У Дубровнику чудновато схваћају витештво и поштовање према слабом женскињу. Ваше ласкаве речи не утичу више на мене. И вера нас дели.

МАРИН

За име Бога!

ТЕОДОРА

Ви сте и узрок што сам срећу своју проиграла, што је силно увређен онај честити војвода, који ме је заиста љубио. Ах, Ђураше, Ђураше!

МАРИН

Вама није добро –

ТЕОДОРА

Зар нема помоћи!

ЂУРАШ

Се намештиа.

МАРИН

Сѣази ѿа.

Maledetta!⁷ (*При одласку, за се.*) Византија је мудрија.

Оге.

⁷ Maledetta (*лаѿ.*) – *проклеѿство.*

ПРИЗОР ЧЕТРНАЕСТИ

Ђураш, Теодора

ТЕОДОРА

Захваљујем вам, војводо. Ваш ненадни долазак избави ме од тог човека.

ЂУРАШ

Учиних вам услугу и против своје воље. А сад –
Поклони се и ѿђе.

ТЕОДОРА

Према ситуацији.
Зар ме остављате? Ако се Марин врати?

ЂУРАШ

Не могу непрестано бити ту. (*За се.*) А био бих, био бих, те како!

ТЕОДОРА

Нажалост стоји ствар сад тако. Право имате, војводо. Каква и корист говорити срећном веренику, који може да посумња у моје речи и који у току од неколико кратких часова једној говори да је љуби, а с другом се вери –

ЂУРАШ

Сами сте криви, кнегињице.

ТЕОДОРА

Добро те вам нисам поверовала.

ЂУРАШ

За се.
Ех, зашто није!

ТЕОДОРА

Сад видим да сте играли грозну игру са мнош, јунак са слабом девојком. А ја већ, већ да верујем –

ЂУРАШ

За се.

Да ме само тако не гледи! (*Гласно.*) Кнегињице, то ја нисам знао; ја сам мислио –

ТЕОДОРА

Бедите мене да правдате себе, а овамо сте Милицу љубили.

ЂУРАШ

Како можете то рећи!

ТЕОДОРА

Зар би се иначе верили с њоме?

ЂУРАШ

Та ја сам ту упао –

ТЕОДОРА

Не вређајте, војводо, красно чедо!

ЂУРАШ

Боже сачувај! Ал' и она је у истом положају.

ТЕОДОРА

Па што сте се онда верили?

ЂУРАШ

Изненада! Цар ме збуну с очију, а мени добро дође да се вама светим.

ТЕОДОРА

Да грозне освете!

Покрије очи марамом и зајеца.

ЋУРАШ

За се.

Сад плаче – ху – триста му –

ТЕОДОРА

Моја је срећа проиграна – ја не знам шта ћу сад! О, војводо, војводо!

ЋУРАШ

Силно узбуђен.

Кнегињице – Теодоро – слушајте само!

ТЕОДОРА

Опет обману, је ли?

ЋУРАШ

Не, не! Кнегињице – мене Милица зацело неће –

ТЕОДОРА

Ал' ви хоћете Милицу.

ЋУРАШ

Та нећу је ни ја!

ТЕОДОРА

Меканим ѿласом.

Нећете? Смем ли вам веровати?

ЋУРАШ

Реч војводе Ћураша много вреди.

ТЕОДОРА

А кога хоћете онда?

ЋУРАШ

Онда? А како можете питати! Вас, тебе, Теодоро!

ТЕОДОРА

Ви ме дакле заиста љубите?

ЂУРАШ

Више него све на свету.

ТЕОДОРА

Чујте онда и мене! И ја вас љубим, вас – тебе – јуначе славни!

ЂУРАШ

Ох, што не знадох то раније!

ТЕОДОРА

Још није доцкан –

ЂУРАШ

Још нисам венчан –

ТЕОДОРА

Хоћете ли ме послушати?

ЂУРАШ

У свако доба.

ТЕОДОРА

Да бежимо!

ЂУРАШ

Да бежимо!

ТЕОДОРА

На посао!

ЂУРАШ

На посао!

ТЕОДОРА

Јесу ли вам спремни коњи?

ЋУРАШ

Увек по неколико.

ТЕОДОРА

Ја идем да се огрнем. Чекајте ме спремни код студента!

Пружи му руку.

ЋУРАШ

Пољуби руку одушевљено.

ТЕОДОРА

До виђења

Оде најло.

ЋУРАШ

Ох, анђелу, ох, врашки анђелу! Па и мени срећа да сијне!

Пође.

ПРИЗОР ПЕТНАЕСТИ

Марин, Ћураш

МАРИН

Војводо Ћураше, још не имадох прилике да вам честитам.

ЋУРАШ

Неспрљив.

На чему?

МАРИН

Што добијате најлепшу и најплеменитију девојку у двору.

ЋУРАШ

За се.

Шта хоће тај?

МАРИН

Рођаку нашег двора, која је опчарала све нас.

ЂУРАШ

За се.

Ваљда не мисли! (*Гласно.*) А кога?

МАРИН

Лепу кнегињицу Милицу. А кога бих могао мислити? Сиромас Лазар.

ЂУРАШ

Утешиће се! (*За се.*) Ал' ти ћеш отегнути нос. Збогом!

Оде.

МАРИН

Сам.

Теодора једва доспе да ми у пролазу пришапће шта се збило. Ал' доста је да их виде, док ми за њима —

ПРИЗОР ШЕСНАЕСТИ

Лазар, Марин

ЛАЗАР

Помисли, Марине, сад хоће царица да ме жени!

МАРИН

Благо теби!

ЛАЗАР

А знаш ли с којом девојком?

МАРИН

Знам. С Теодором. Хоће царица Уроша да избави и спасе.

ЛАЗАР

Разуме се да нема од тог ништа.

МАРИН

Разуме се, казао би и Ђураш да је ту.

ЛАЗАР

Ђураш?

МАРИН

Да, он понајпре, јер је побегао – с Теодором.

ЛАЗАР

Ти се шалиш!

МАРИН

А Милица је твоја –

ЛАЗАР

С Теодором!!! Ја – ја не верујем.

ПРИЗОР СЕДАМНАЕСТИ

Цар, пређашњи

ЦАР

Ја сам овог тренутка извештен да је војвода Ђураш у највећој хитњи оставио Призрен а с њиме и наша рођака, кнегињица Теодора. Знате ли штогод о том?

МАРИН

Клекне на једно колено.

Опрости, светла круно! Кнегињица је себи увртила у главу да раздвоји Ђураша и Милицу –

ЦАР

Лакоумна и пуста је она! А моја реч?

МАРИН

Твоја реч, светла круно, даде Милицу Лазару, твој гњев
– Ђурашу.

ЦАР

Југ ће то тешко осетити.

Дијне Марина.

МАРИН

Без тога није могло бити.

ЦАР

Али ако Ђураш Теодору заиста одведе –

МАРИН

Заповеди, светла круно, а ми ћемо одмах за њима.

ПРИЗОР ОСАМНАЕСТИ

Царица, пређашњи

ЦАРИЦА

Шта ми то рекоше! Теодора одбегла с Ђурашем! Нечувено!

ЦАР

Бар ће се мајчино срце смирити. Лазаре и Марине, у потеру!

ЛАЗАР и МАРИН

Поклоне се и оду.

ЦАРИЦА

Ипак је брука. Теодору бих ја већ на лепши начин уклонила из двора.

ЦАР

Сад, шта је ту је.

ПРИЗОР ДЕВЕТНАЕСТИ

Југ, пређашњи

ЈУГ

Наїло.

Шта се то збива у царству твојом!?

ЦАР

Отмица, Јуже; народни обичај.

ЈУГ

Ал' тога не сме бити!

ЦАР

Узео Царицу за руку, ѿлазећи.

Много се што десило што не би смело бити.

Оде.

ЦАРИЦА

Оде с Царем.

ЈУГ

Да тешке срамоте! Шта ћу сад?

ЗАВЕСА ПАДНЕ

ЧЕТВРТИ ЧИН

Башиџа. Вече истиоџа дана.

ПРИЗОР ПРВИ

Царица, Југовица, Милица

ЦАРИЦА

Чудим се што их већ нема. Хоће ли га моћи савладати? Ђу-
раш се неће дати. Бојим се, биће крви.

ЈУГОВИЦА

Ко би то помислио! Сирото моје дете!

Глади Милицу ђо љави.

МИЛИЦА

Ја не знам, мајко, ал' мене то ништа не боли.

ЦАРИЦА

Чедо моје, ходи да те загрлим! Ах, боље би било да ти је отац
послушао цара.

МИЛИЦА

Ја се и сад чудим да је смео против царево воље!

ЈУГОВИЦА

Знаш бабу. Његова мора бити и ничија.

ЦАРИЦА

Зар га ти не умеш на своју страну?

ЈУГОВИЦА

Ништ' лакше од тог. Само да сам дан пре знала за цареву на-
меру, све би било по вољи.

МИЛИЦА

Нисам ни ја знала –

ЦАРИЦА

Смеје се.

О, велика штета!

МИЛИЦА

Ипак ми се чинило да ће витез Лазар –

ЈУГОВИЦА

По чему си слутила?

МИЛИЦА

То већ не умем рећи.

ЦАРИЦА

Јуџовици.

Сети се своје младости, сети се Југових погледа!

ЈУГОВИЦА

Ја сам их се страшила.

ЦАРИЦА

Данашњи се нараштај не страши, он већ слути, „чини му се“!

МИЛИЦА

Светла царице, ја не хтедох тако –

ПРИЗОР ДРУГИ

Урош, пређашњи

ЦАРИЦА

Шта си ми, сине, замишљен тако?

УРОШ

Дођох, мајко, да ти јавим, да ми цар рече да ћу у Вукашинову војску.

ЦАРИЦА

Ућлашена.

Ипак! О, Уроше –

УРОШ

Мени је то сасвим по вољи. Овде ми је додијало а сад, после данашњег догађаја –

ЦАРИЦА

Идем с тобом, да видим –

Оге.

УРОШ

Оге с Царицом.

ПРИЗОР ТРЕЋИ

Југовица, Милица, доцније Југ

ЈУГОВИЦА

Милице, видим где нам се ближи баба. Остани мало ту, па се онда уклони. Шетај се по башти, да можеш доћи кад те узовем.

ЈУГ

Долази.

Милице, како ти је у души после ове увреде?

МИЛИЦА

О, сасвим лепо.

ЈУГ

Шта, шта?

ЈУГОВИЦА

Мани се детета, Јуже!

ЈУГ

А ја мислио да ће свиснути –

ЈУГОВИЦА

Е да, богме! Милице, донеси ми онај цвет! Знаш га, показала сам ти га.

МИЛИЦА

Хоћу, мајко!

Оде.

ЈУГОВИЦА

Седи, Јуже, до мене! Ти се, Јуже, бринеш за Милицу, а овамо као да се и тебе тиче –

ЈУГ

Како то?

ЈУГОВИЦА

Дознала сам да су чари лепе Гркиње занеле и мог озбиљног Југа –

ЈУГ

Ко то може рећи!

ЈУГОВИЦА

Ја, твоја благоверна жена. Чула сам како си радо слушао разговор лепе Гркиње.

ЈУГ

Зар ја?

ЈУГОВИЦА

Ко рече Гркињи: „Твојих речи и твојих погледа никад није много!“

ЈУГ

Ја се нешто не сећам –

ЈУГОВИЦА

Ко је заискао „меку руку“ кнегињице Теодоре? Ко је ту „меку руку“ држао дуго у својој?

ЈУГ

Па, из поштовања –

ЈУГОВИЦА

Чије би „меке руке умекшале и тврдо срце“?

ЈУГ

За се.

Та откуд зна сваку реч!

ЈУГОВИЦА

Увек блађо и тињихо.

Ти си нешто збуњен? Говори, благоверни муже мој!

ЈУГ

Та молим те, девојка ми честитала.

ЈУГОВИЦА

Имала је и рашта. Твој Ђураш –

ЈУГ

Ко је то онда могао мислити –

ЈУГОВИЦА

Да је лепа Теодора завела сав двор, па најпосле и војводу Југа –

ЈУГ

Жено, молим те!

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ

Цар, пређашњи

ЦАР

Како носиш удар тај, војводо Јуже?

ЈУГ

Ти видиш, царе, да га носим мирно и достојанствено. Увреда је силна, понижење мога поноса. Али ја сам већ смислио.

ПРИЗОР ПЕТИ

Царица, Милица, пређашњи

ЦАРИЦА

Шта си смислио, војводо Јуже? Ваљда чекаш да цар понови првашњу просидбу. Прилика је згодна.

ЈУГ

То је било и прошло. Ја сам смислио оно што доликује мом господству и што је овом приликом једини лек. После ове срамоте не остаје Милици ништа друго, до – манастир.

ЦАРИЦА

Шта наопако!

ЈУГОВИЦА

Ближе Јују.

Милица је и моје дете.

ЈУГ

Избејава поћлед.

Ја рекох.

МИЛИЦА

Покрије лице марамом.

ЦАРИЦА

Какав манастир, Јуже!

ЈУГ

Милица може срамоту покрити само црним велом.

ЈУГОВИЦА

За се, седне.

Бићемо ми већ насамо.

ЦАРИЦА

Ти си немилостив!

ЈУГ

Шта може бити од девојке, којој вереник одбегне с другом?
Калуђерица.

ЦАРИЦА

Ко ће умекшати то тврдо срце!

ЈУГОВИЦА

За се.

„Меке руке“. Чекај, Јуже!

ЦАРИЦА

Попусти, војводо!

ЈУГ

Нећу, не могу, рекох.

ЦАР

С данашњим даном укидам у царству мом све женске манастире.

ЦАРИЦА

На тој ти речи хвала!

ЈУГ

Шта рече, царе?

ЦАР

Што рекох, не порекох.

ЈУГ

Пореци, царе!

ЦАР

Нећу, не могу, рекох, доста!

Чује се жајор.

ПРИЗОР ШЕСТИ

Теодора, Марин, Лазар, пређашњи

ЦАРИЦА

Драга рођако, а шта учини то!

ТЕОДОРА

Мало византијска посла.

ЈУГ

Тихо, као за се.

Одмами зета мог та гуја грчка.

ЈУГОВИЦА

Тихо Јују.

А теби даде „меке руке“ –

ЈУГ

Намриши се.

ЦАР

Говори, Теодоро!

ТЕОДОРА

Светла круно, допусти да најпре проговорим коју реч с јуначким Југом. (*На Царев знак, Јују.*) Строги војводи, мора бити да сам ти црња од најцрњег Арапина, је ли?

ЈУГ

Ћути намришено.

ТЕОДОРА

Што овим мојим „меким рукама“ раставих тако прикладну везу, што одведох млада војна од постаре девојке, што те лиших зета, великога властелина, војводе и кнеза, што – ал’ ти ћутиш намрштено, чело ти је под силним борама. Немој тако, војводи, добиће Милица младожењу –

ЈУГ

Њен је младожења манастирски вео.

МАРИН

Наопако!

ЛАЗАР

То не може бити!

ЦАР

Мирно, ал' сїіроіо.

Ти си, Јуже, заборавио цареву реч, којом укидох женске манастире!

ЈУГ

То је грех, то не сме бити!

ЦАР

Грех на моју душу, а да л' сме бити, то је моја ствар. Бар ће толике и толике сиње кукавице опет угледати света.

ЈУГОВИЦА

Радосно.

Па и моја мајка! О, ал' се радујем да нам опет дође!

ЈУГ

Уїлашен, за се.

Шта наопако! Моја ташта да се врати! А ја подигох задужбину из благодарности што хтеде у манастир!

ЦАР

Теодоро! Сад можеш говорити!

ТЕОДОРА

Светла круно, далеко одавде стиже нас потера. Морам рећи да сам се већ уплашила. За име Бога, помислих, ако нас Марин и Лазар не стигну на време! Већ хтедох коња окренути па натраг. Кад уједаред помоћи с две стране. Пред нас искочи хајка: витез Радич, Југовићи, а за нама чух нагли топот. Ја обрнух коња и чух само усклик Југовића: „Ха, војводо, чију си сестру оставио!“ После разабрасмо да се Ђураш не хтеде с младим Југовићима да крви, већ ободу коња и одјури. Али тешко Марину и Лазару!

ЦАР

Честитам ти, Теодоро, ти си јунак-девојка. Ти извојева (*Тихо.*) Лазару Милицу, а себи Марину.

ТЕОДОРА

Ах, светла круно!

ЈУГ

Цару.

Шта је оно с манастирима?

ЦАР

Бајаји озбиљно.

Биће војничке куле. Радуј се, Јуже, бар ћете опет неговати достојанствена пуница твоја.

ЈУГ

Радујем се да! (*За се.*) Куд ћу онда ја?! (*Гласно.*) Царе мој!

ЦАР

Шта је?

ЈУГ

Тихо.

Шта ти рече оно јуче, на дан Светог Арханђела, кад примих понуду из руке витеза Лазара Грбљановића?

ЦАР

Доброћудно.

Рекох: „Лазару приличи господска девојка, а Бог теби даде ћерку Милицу“—

ЈУГ

Зар баш то рече, царе господаре?

ЦАР

То, Јуже.

ЈУГ

Онда мора да сам те криво разумео. Како му не бих дао дете, код таквог проводације!

ЦАР

Јуже, то се не пориче!

ЈУГ

Никако. (*Тихо.*) А шта је са женским манастирима?

ЦАР

Тихо.

Царска се додуше не пориче –

ЈУГ

Немој, за име Бога! Онда идем ја у манастир, јер пуницу –

ЦАР

Не бој се, остаће манастири и твоја ташта у њему.

ЈУГ

Е, баш ти хвала!

ЦАР

А шта је с нашим младенцима?

ЈУГ

Гласно.

Лазаре Грбљановићу! Наш светли цар запроси руку моје ћери
Милице за тебе. Јеси ли вољан?

ЛАЗАР

Моја једина жеља, војводо!

ЈУГ

Узме Лазара за руку и одведе ња Милицу.

Милице, нек ти је са срећом! (*Јуѿовици.*) Јеси ли сад умирена?

ЈУГОВИЦА

Ти знаш, Јуже, да је твоја воља свагда и моја. Нек је са срећом!

МИЛИЦА

Заїрли Јуїовицу.
Мајко моја!

ЈУГ

Сад не пада у несвест.

ТЕОДОРА

Доведе Марина Царици.
Царице моја! Ево ти приказујем и ја свога вереника. Дај нам благослов!

ЦАРИЦА

Врло радо. А кад ћете на пут?

МАРИН

За који дан.

ЦАР

Да се и мајка умири.

ЗАВЕСА ПАДНЕ

КРИТИЧКЕ НАПОМЕНЕ

ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ

С обзиром на то да је Савић за живота објавио само једно издање своје комедије *Цар ђроводаџија* у четири чина, у књизи *Из ђривидној светја*, заједно са комедијама *Добре воље* и *На леј начин*, и да је надгледао припрему за штампу, могао сам се осло- нити само на тај извор и узети га за основни текст.

У штампаном примерку комедије *Цар ђроводаџија* не уо- чава се да недостаје неки део текста (реч, реплика, дидаскалија). Запажа се понека словна грешка, која се дала лако отклонити, некад и уз помоћ контекста реплике (господсву → *јосјодсјџву*, срце куце → *срце куца*, она би били моја → *она би била моја*),¹ што се према текстолошким правилима не означава у основном тексту, него коментарише на овом месту, у посебним напомена- ма. Има затим и примера када је испуштен сугласник *х* у имено- вању Светог Арханђела, па на два места тај глас недостаје (Ра- дичева реплика у трећем чину и једна Југова, у четвртном чину). Треба имати у виду и то да је облик без сугласника *х* у корену имена и дијалекатско обележје, али у овом случају наилази се на двојак облике у говору једног лика (Југ Богдан), при чему прео- владава пун облик Арханђео, те зато нисам посебно обележио та два места него сам само исправио. Исто важи и за пример када се заврши први чин, тада стоји облик несвршеног глагола пада- ти: *завеса ђада*, а на завршецима преосталих чинова доследно је исписан облик глагола свршеног вида: *џагне*. Због тога сам уједначио употребу глагола према преовлађујућем глаголском

¹ У курзиву су приређивачке интервенције.

виду, и изменио тај облик на крају првог чина, без смештања у приређивачку заграду.

У језик ликова нисам дирао, нити сам исправљао неправилне облике речи. Према томе, сви застарели изрази, као и они који по облику одступају од савремене норме, нису дирани да би се очували језик и стил писца и његових ликова.

Ретке интервенције, обележене угластим приређивачким заградама, тичу се на једном месту извесно штампарске грешке. Када у шестом призору трећег чина Царица затекне Уроша у разговору с Теодором, употребљено је друго лице глагола, а извесније је да треба да буде у првом лицу (видиш → *видим*).

Царица. Уроше, сине, шта видиш! Шта радиш у близини Теодориној?

Друга интервенција исто би се могла сврстати у ред штампарске грешке, али с обзиром на то да је део и специфичног обраћања, за сваки случај сам је обележио приређивачким заградама у основном тексту. Реч је о Царевом поздрављању властеле кад сви ступе у дворану, па је падеж вокатив промењен у номинатив (дична властела моја → *дична власџело моја*), те сам и ту синтагму пребацио у конгруентни облик.

Цар. Поздрављам вас, племенита господо, дична властела моја а поздрављам и тебе, заступниче светле републике Дубровачке! [...]

Поред ових напомена везаних за основни текст, унео сам и још две. Прва се тиче Савићевог театрографског записа о датуму премијере, која је дата при дну насловне странице комедије (у књизи стр. 107). Савић је забележио 28. када је заправо била прва реприза, а требало је ставити 26. септембар. Друга приређивачка напомена, која се налази испод списка лица, тиче се, у народу прихваћеног, презимена кнеза Лазара – Грбљановић, што нисам мењао него пропратио коментаром у фусноти испод. С тим у вези задржао сам и ауторово жанровско одређење текста: *шаљива иџра у четџири чина*.

Овде треба скренути пажњу да је одређене примедбе имао Бранислав Нушић, као управник Народног позоришта и наравно

комедиограф. Када су прошле премијера и прва реприза, Нушић се у трећем писму, од 4. октобра 1900. године, најпре извињава Савићу што се касно јавља, шаље му и позоришну листу за успомену и моли га за опроштај што је унео неколико измена у текст а да га није најпре питао. Потребно је обавестити читаоце да је у то време аутор био неприкосновен, да се касније и у Правилнику о раду Народног позоришта из 1908. налазила напомена да се текст не сме мењати без сагласности писца. Ипак, измене нису задирале у структуру радње, реплике него је Нушић избрисао две-три речи, при томе није навео које, али јесте да је избацио реч *кољиво*, као и само жито које је требало на сцени служити у другом чину. Тај последњи поступак Нушић је правдао, тада у народу а и данас, увреженим мишљењем да се жито не служи на дан славе Светог Арханђела Михаила јер је он жив светац (Савић 2009: 127), без обзира на учење Српске православне цркве (жито је симбол вечног живота и васкрсења те га треба служити и за Аранђеловдан). Савић је прихватио ту измену, па се у штампаном облику, у том другом чину не служи жито него само колач и вино.

Нешто више треба рећи о графичком распоређивању/уређивању репличког и дидаскалијског текста. У том првом и једином издању, реплички и дидаскалијски текст распоређен је једноредно: име лика, па тачка (не двотачка како би се очекивало), затим реплика, а дидаскалије у заградама, извесно ради уштеде простора. Само је увучен први ред репличког текста. У ауторовој књизи дидаскалијски текст дат је истим слогом, ван курзива. У већини случајева дидаскалије су унутар реплике ликова и тада је текст у загради исписан малим почетним словом, без тачке. Персоналне дидаскалије, односно описи радње који непосредно претходе говору или следе након говора лика, кад се напушта сцена, такође су у ауторовој књизи стављане у заграде и исписиване/штампане једноредно.

Како сам истакао у уводном поглављу *О издању*, приређивачке интервенције су видније у уређивању текста, односно у исписивању дидаскалија и реплика. Према томе, овом приликом име лика дато је на средини странице, реплика у новом реду, а дидаскалије су за једно место увучене у новом реду, у курзиву, изван заграде. Дидаскалије унутар реплика задржао сам између

заграда и пребацио у курзив, а оне су обележене у складу с правописом (велико почетно слово и тачка на крају реченице, јер је тај секундарни текст независан од репличког). Нисам мењао оне ретке примере када је уз издвојено име лика у дидаскалији исписана његова нема радња, само их нисам дао у заградама, већ такође издвојено, у курзиву.

Александар Пејчић

ПРАВОПИС: СТИЛСКО-ЈЕЗИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ

Интервенције у правопису и језику Савићеве комедије нису бројне, што може створити утисак да он није грешио у том погледу. Ангажовање лектора, пре или током штампања, није било уобичајено крајем 19. века, ни касније, што не значи да се он није обратио за помоћ. Извесна одступања од данашњег правописа карактеристична су за то време (крај 19. и прве деценије 20. века). Ређи су примери архаизама и туђица, а преовладава савремена лексика што је Савић добро осетио, јер другачији избор речи би умањивао значај вербалне комике.

У складу с тадашњим правописним начелима, стављао је тачку и на крају исписаног призора (*ПРИЗОР ПРВИ*). Модалне речи није увек одвајао запетама, такође ни зависноупитне реченице на почетку сложене није делио запетом, али је делио временске реченице запетом када се оне налазе на крају зависносложене. Вокатив је углавном доследно обележен запетама када се налази унутар реченице. Није користио апостроф код испуштених гласова. Све те случајеве усагласио сам с важећом правописном нормом.

Савић је, следећи тадашњу норму, одвојено писао речце (бога ми → *бојами*, да како → *дакако*, за цело → *зацело*), прилоге (на против → *напроиив*, у вече → *увече*, од куд → *ојкуд*, и сувише → *исувише*, мало пре → *малојре*, кад и кад → *кадикад*), помоћне глаголе (не ћу → *нећу*, не ћемо → *нећемо*), суперлатив придева (нај јогунастији → *најјојунастџији*), узвик (с Богом → *збојом*), везник (и ако → *иако*)¹ и њих сам такође усагласио са савременом правописном нормом.

¹ Примери приређивачких измена дати су курзивно у овом поглављу.

Презиме светородне династије писао је са *n* на трећем слогу: *Неманићи*, што сам исправио. Такође сам у дидаскалијама реч *Цар* правописно исправио, те употребио велико почетно слово, јер је у њима посреди именовање лика. Савић није користио лично име Душан него само титулу која у том случају постаје у драмском тексту једино идентитетско обележје.

Савић је попут многих српских драмских писаца свога времена користио црту као знак прекидања говора, односно упадања у реч, што сам овом приликом задржао да би се на тај начин прекид реплике разликовао од паузе у говору лика када је он употребљавао три тачке. Црта као интерпункцијски знак коришћена је дакле из практичних разлога, да олашка разумевање ритма дијалога и то не само глумцима и редитељима него и читаоцима.

Александар Пејчић

ТЕАТРОГРАФИЈА: *ЦАР ПРОВОДАЦИЈА* НА СРПСКИМ СЦЕНАМА

Историјска комедија Милана Савића, *Цар ѿроводаџија* први пут је изведена у Народном позоришту у Београду 26. септембра 1900. године и репризирана је само једном. Подела је била за оно време веома добра; у њој су учествовали водећи глумци, неки од њих још млади који ће касније достићи високе уметничке домете у српској позоришној уметности. Међу њима се свакако издвајају Љуба Станојевић, Чича Илија Станојевић, Добрица Милутиновић, Милорад Гавриловић, Перса Павловић и Вела Нигринова. Комад је режирао првак Народног позоришта, чувени глумац Милош Цветић, који је имао и званичан статус редитеља. Узевши све то у обзир, као и да је реч, с драматуршке стране, о добро написаној комедији, а и с обзиром на иновативност жанра, привлачност теме, штета је што представа није имала више реприза.

Касније је комедија *Цар ѿроводаџија* постављена на сцену Српског народног позоришта у Новом Саду, 1901. Има података у дневним новинама да су је изводили и дилетанти, а једно такво извођење било је у Дубочици 1902. Знатно касније, 1968. године играна је у Народном позоришту у оквиру програма *Theatralia Singidunum*.

Сачувана је само једна критика изашла после праизведбе у Народном позоришту. С обзиром на то да су прилично оштећени фондови периодичних публикација које су излазиле на прелому векова, није искључено да је том приликом објављена још нека критика. Након прегледа фондова Музеја позоришне уметности Србије, затим Народне библиотеке, Библиотеке Матице српске и Универзитетске библиотеке, нисам наишао на друге изворе.

Анонимни рецензент дневног листа *Народне новине* веома похвално извештава о премијери. Изневши најпре опажање да се, читајући најаву представе, прибојавао како ће важне историјске личности бити представљене на сцени у комичком руху, у импресионистичком стилу износи своје естетичке и поетичке судове. И на основу само ове једне рецензије потврђује се да је у то време, у тадашњем Београду, постојала високо развијена свест о доличности, моралу и традицији, да се и те како водило рачуна шта се и на који начин може приказати на позорници. О томе је бринула цела културна и интелектуална јавност, а не само управе позоришта.

Рецензент је одмах нагласио жанровску новину коју доноси *Цар њроводација*, затим и осећај за меру у концепцији и карактеризацији ликова, као и за склоп радње наглашавајући да је она долична, односно да не ружи главне историјске личности.

Овим заиста одличним комадом унесена је у нашу позорницу једна лепа новина. Овде је први пут у наше озбиљне историјске догађаје умешано и пријатне веселости, у оне хладне и озбиљне типове унесено је светлости и свежине, наше историјске личности представљају се као људи од крви и меса, који подлежу нежним осећајима и слабостима, а њихова дела пропраћена су лаким хумором. Тиме, пак, сама ствар није изгубила ништа у озбиљности и верности, а напротив: добила у лаком и пријатном развоју; главне личности Душан и Лазар, за које смо највише стрепели, остале су до краја озбиљне и достојанствене.

(Аноним 1900: 3)

Иза тога рецензент даје сиже радње, што је био манир оновремене критике, а данас су нам та препричавања веома корисна јер омогућавају извесну реконструкцију представе. Затим укратко износи суд о комаду. Иако је кратак (није испуњавао услов целовечерње представе, која би трајала отприлике три и по сата), тачно запажа да је радња потпуна, заокружена, без непотребних епизода и без преопширних дијалога, што би могло да успорава радњу, те се она развија лако.

Пишући о игри глумаца, рецензент је одушевљен игром тада младог Чича Илије Станојевића у улози Ђураша. Посебно је похвалио игру младе Јелене Петковић (касније удато

Милутиновић), којој предвиђа лепу глумачку каријеру. Истиче и Добрицу Милутиновића у захтевној улози Уроша, за кога такође мисли да ће израсти у великог сценског уметника. Након низа образложених похвала, рецензент не скрива разочарање због новог примера непрофесионализма Милорада Гавриловића, Старог господина, јер није добро научио своју улогу, што, како каже, штетно утиче и на игру његових партнера, а када се зна да је тумачио веома важан лик Марина Витањића који уз Теодору носи целу радњу комедије, разумљиве су рецензентове примедбе. На крају извештава и да је публике било много и нада се да ће на репризи сва места бити попуњена, као и да ће ова Савићева комедија чешће бити на репертоару. Нажалост, рецензентова предвиђања се нису остварила. Комад је репризиран само једном. Занимљиво је да је избегао да се осврне на споредну линију радње, на њену сатиричку алузивност где се Урош позиционира као ривал Ђурашу, у јогунастој намери да се ожени заносном и од себе старијом Теодором која не приличи да буде будућа царица.

Да није само посреди политичка импликација поводом жењидбе краља Александра Обреновића, један од разлога зашто ова представа није имала више реприза јесте и дужина трајања, на шта је Савића упозорио Нушић у свом писму. У то време, па и у међуратном периоду, позоришне управе стављале су на репертоар комаде који ће попунити вече, трајати бар три сата. У недостатку таквих комада, некад би се извело неколико једночинки или нека два краћа драмска текста. То правило је нарочито важило за касну јесен и зимске дане када је одлазак у позориште био један од ретких лепих начина да грађани искористе слободно време. Међутим, ниједан рецензент, ни они који су имали нешто оштрији став према представи, није истакао као проблем што представа траје само два сата, те се чини да то није довољно убедљив разлог зашто ова Савићева комедија није више репризирана.

Нушић је већ у том првом писму одредио датум премијере и прве репризе (26. и 28. септембар), и реч је одржао, с тим што није обећао да ће се и након тога играти. У недостатку других извора, драгоцено је и Нушићево сведочење, као управника, о представи, што је изнео у трећем писму упућеном Савићу 4. октобра. Он пише и о костимима, сценографији, с посебним освртом на игру Чича Илије, Веле Нигринове, Гавриловића и Веље Миљковића.

Комад је текао лепо, публика га је лепо дочекала, декорације су биле изврсне као и костими. Чича Илија је у сваком чину односио аплауз, а врло добри су били и Нигринова и Гавриловић. Реља¹ Миљковић је лепо играо али је мало претерао. Критике су се поделиле на два најсупротнија мишљења од којих први тврде да је Цар проводација ствар одлична а други да је никаква. Ови последњи – што је јасно – неће да се измире с тим да се Југ, Душан ит.д. уносе у шалвиву игру. То је она стара конвенционална младеж. Ти си хтео да пробијеш лед, мораш мало и трпити.

Комад је кратак за зимње вечери. Једва је стигао до 10. сати.²
(Савић 2009: 127)

За разлику од рецензента *Народних новина*, Нушић не помиње непрофесионализам Милорада Гавриловића, али се зато осврће на младог Вељу Миљковића пребацујући му извесне претераности. Значајно би било да је нешто ближе о томе казао; вероватније је да је Нушићу сметала афективност или позната Миљковићева склоност ка комичким импровизацијама, те зато о томе није прецизније известио Савића. Што се тиче критика које Нушић јетко коментарише, извесније је да је мислио на неформалне судове публике, у првом реду на интелектуалце, професоре, књижевне критичаре, као и позоришне практичаре који су присуствовали премијери. Да је реч о критичким написима у дневној штампи, Нушић би се позвао на те листове, упутио Савића на њих. Завршетак овог писма, где он казује колико кратко траје представа, као да наговештава Савићу да она због тога неће бити даље играна и поред одличног пријема, што може чудити и довести у сумњу да ли је то само разлог или има још неки вануметнички, који сам истакао раније.

Сцена, место: Народно позориште, Београд

Редитељ: Милош Цветић

Премијера: 26. септембар 1900.

¹ Овде је реч о чувеном глумцу, и у своје време цењеном комедиографу и приповедачу Велимиру Вељи Миљковићу (1858–1901).

² Одломак Нушићевог писма донет је према приређеној преписци М. Савића, а преписка се приређује тако што се преноси аутентична лексика и неизмењен интерпункцијски систем, те се због тога ни приликом цитирања правописно не осавременује језик аутора.

Улоге: Цар Душан – Љуба Станојевић, Царица Јелена – Емилија Поповић, Царевић Урош – Добрица Милутиновић, Југ Богдан – Веља Миљковић, Југовица – Перса Павловић, Милица – Јелена Петковић, Ђураш – Чича Илија Станојевић, Теодора – Вела Нигринова, Марин Витањић – Милорад Гавриловић, Лазар Грбљановић – Милорад Петровић и др.

Играна је само два пута.

*
* *
*

Следећа поставка била је у Српском народном позоришту, на новосадској сцени, 15. децембра 1901. Репризирана је затим на другим сценама кад ју је на гостовањима изводило Српско народно позориште. Новосадско позориште у то време није имало сталну зграду, ако у њу не рачунамо зграду велепоседника Лазара Дунђерског у Новом Саду, познату и под називом *Дунђерсково йозоришће*,³ па је зато често гостовало по Војводини. Репризирана је 28. фебруара 1902. у Сентомашу, потом 24. марта у Сомбору, 21. маја у Великом Бечкереку, 8. августа у Бечеју, све током 1902. године и последњи пут у Панчеву, 24. јануара 1903.

На ту другу поставку, у Новом Саду, својој културној средини, Савић је чекао скоро годину дана. Опет треба нагласити, када је већ склопљен брак краља Александра и Драге. Том приликом изашло је, а и сачувано је више рецензија. Критика је била сагласна да је представа са уметничке стране успела, да игра тече добро, што се дугује и вештој драматургији *Цара йрководације*. Ујединачен је био и став да можда историјска тема није најпогоднија за комедију због у народу утврђених представа о српској историји и њеним носиоцима. Извесни спор настао је поводом начина глуме чувеног Пере Добриновића, тачније изнесене су опречне оцене о његовом тумачењу Ђураша. С једне стране осуда игре рецензента *Засѣаве* а с друге хвалоспјеви које су упутили рецензенти листова *Браник* и *Позоришће*.

Пословишно строги рецензенти новосадске *Засѣаве* нису ни овом приликом били благонаклони према Савићу. Анонимни рецензент најпре нешто детаљније препричава радњу, а затим се

³ Зграду Лазара Дунђерског у Новом Саду користило је Српско народно позориште од 1895. до 1928. године.

у другом делу опсежне критике бави уметничким донетима комедије и представе. Он већ у првој реченици, која се тиче оцене комада, саопштава да се од М. Савића није ни могло очекивати да у комедију, па и у ову, унесе више тенденције, друштвеног ангажмана. Таквом неутемељеном примедбом уочава се, поред несумњиво личне намере да се наружи писац, да је и овај критичар припадао оном већем и утицајнијем кругу критичара с краја 19. и почетка 20. века који су радо писали о комедији а да нису добро познавали њене жанровске и поетичке законитости, нити су имали смисла, па ни духа да би појмили принципе комике и хумора. Тенденција на коју алудира рецензент може се тражити од комедије карактера, од политичке и сатиричке комедије, не и од ове, у том смислу. Није ретко у критичким написима о комедији тог времена, на прелому векова, а и касније, да се у тексту тражи оно чега нема, што и му и не припада по поетичким одликама жанра, а да се не запажају присутне уметничке вредности. Међутим, ни ова Савићева комедија није без извесних сатиричких импликација. Упркос одмах изреченој примедби, рецензент признаје да је реч о дотада најбољој комедији Милана Савића, да у њој има: „јединства, има заплета и шале“ (Аноним 1901а: 3). Значајно је и то што преноси запажање о утисцима публике, која је, по рецензентовом суду, боље примила Савићеве претходне, неуспеле комедије, него ову. Разлоге том нешто неповољнијем пријему код публике он налази управо у жанровској иновативности *Цара Ђоровације*.

Нашима је било непријатно да гледају како се Југ Богдан помало удвара Гркињи, како се цар Душан шали итд. Једном речи, публика наша научила је да гледа српске јунаке с буздованима и где се баве политиком, па јој је било непријатно да гледа те јунаке, такорећи, мало у домаћем – неглижеу. Могао нам је неко написати најбољу шалу, али да нам је у њој изнео старину Југ Богдана у папучама (ако је онда, тј. било папуча), ми бисмо му разбили главу. А Милан Савић је учинио нешто мало налик на то и то је извело непријатан утисак. Друга и трећа шала ове врсте прошла би с те стране бесумње боље.

(Аноним 1901а: 3)

Рецензентово аргументовано изнесена замерка о тематској обради јасно нам данас открива колико је у то време културна јавност важила као морални коректив, и да оно што се могло дати у приповеци није увек било добродошло на сцени, управо због јавности приказа, као и уврежених предубеђења публике у погледу доживљаја и тумачења српске историје. Ова чињеница уосталом указује и на специфичност српске патријархалне средине, на прецизно раздвајање простора јавности и приватности, где је постојала свест о доличности и пристojности, шта се где сме и може. Такође се чини да је рецензент у праву када пише да би неки наредни комади, односно историјске комедије боље прошле, биле и прихваћеније као нови поетички и стилски правац у позоришту. На то је мислио и Нушић када је у писму Савићу казао да, будући да је први који је нешто ново дао, мора мало истрпети и критике, јер новитети, предњачење у српској средини ретко је наилазило на повољан одзив јавности, не само у уметности.

Подела у овој представи није била тако импозантна као она у београдском Народном позоришту, али и поред тога извођење је текло складно, што је похвалио рецензент. Ауторитетом великог уметника у подели се издвајао чувени Пера Добриновић, у улози Ђураша. Управо је њега и то веома грубо критиковао рецензент *Засишаве* због начина глуме, као да је превидео текст комедије, у којој је Ђураш театрализован као марионета у рукама Теодоре и Марина.

Ову је шaljиву игру убио Добриновић начисто. [...] Од овог успаљеног старог јунака направио је Добриновић савршеног пајца. Бесумње је и писац недовољно и непотпуно карактерисао Ђураша, али шта учини од њега Добриновић, то је просто било одвратно гледати. Тамо где војвода Ђураш прети гитаром Радичу и Митру, Добриновић нам је приказао савршеног циркуског – клауна.

(Аноним 1901a: 3)

Савић је Ђураша веома добро конципирао и карактерисао, њега и најслободније јер нису сачувани поуздани историјски извори о личности овог властелина. А с друге стране, врстан комичар Пера Добриновић само је искористио могућности које му

пружа карактер, као и радња у чијем је средишту Ђураш. Друга је ствар што рецензент и позоришна публика оног доба, према својим схватањима о доличности, моралу, није могла да прихвати да један познати војвода буде толико заслепљен младом Гркињом, те допусти себи да се млади титрају њиме. Савићева намера је била управо у томе, када се одлучио да пише комад ове врсте, да прикаже свакодневни живот, хероје са свим људским слабостима, страстима, односно да цела радња буде реалистички ближе животу, и у томе је успео.

Сличног мишљења о поетици комада био је и непотписани рецензент листа *Браник*. Он је био искључивији о питању жанра историјске комедије, односно комичког приказа историјских личности. Иако признаје да је реч о драматуршки добро написаном комаду, рецензент поштено признаје да није вичан гледању (одатле произлази – ни вредновању) историјских ликова у комедији. Сматра да се уз имена цара Душана, Југ Богдана, као прве јављају асоцијације на пропаст српског царства, на трагички усуд српске средњовековне државе, те да је зато тешко, готово немогуће померити смисаоно тежите ка хумористичкој обради. При томе он је мишљења да би комедија ове врсте и теме била прихватљивија да су сачувани поуздани подаци о томе какве су приватно биле те историјске личности.

Још би све то ишло кад бисмо о овим личностима били тачно обавештени какве су биле у приватном животу, па да се њихове фактичне карактерне особине, евентуално и слабости, из приватног живота, могу изнети на позорницу. [...] Овако не добивамо много кад осим имена и костима, готово ништа историјско у комаду.

(Аноним 19016: 3)

У томе му се може дати за право, јер, рецимо, више историјских комедија о књазу Милошу Обреновићу радњу заснива на сачуваним документима из његовог приватног и политичког живота, посебно на научно потврђеним анегдотама. Не може се олако одбацити ни примедба рецензента да би радња била колоритнија с више историјских специфичности, само се поставља питање: којим кад о просидби кнеза Лазара нема докумената? Ту би се дошло у другу опасност да се аутор такве историјске

комедије превише поведе за чињеницама, те покуша да пресликава историју и запало би се зато у наредну погрешку – копирање историје, на шта је давно упозорио Аристотел, а о чему је у своје време расправљао чувени театролог Душан Михаиловић:

На празној и скученој позорници све је могуће, ако је оправдано, смишљено и драмски сврсисходно.

(Михаиловић 2003: 336)

Премда примећује да је лик Ђураша донекле карикиран, он не приговара глуми Пере Добриновића. Напротив, рецензент *Браника* истиче да се Добриновић трудио да његова улога не испадне превише смешна, карикатурална и да је у томе прилично успео.

Зато заслужује особито признање што је врло вешто умео да се умери, да даде својој незгодно замишљеној улози прикладан тон и што није изашао преко граница преко којих би његова улога морала правити рђав утисак. У том је показао ванредну способност да уме не само креирати дану му улогу, него је у случају потребе и кориговати по могућности.

(Аноним 19016: 3)

Два рецензента, која су сагласна да је представа добра, да је подела за похвалу, као и у томе да је комички приказ историјских личности упитан, износе опречне судове о доајену српске глуме. За рецензента *Засџаве* Добриновићево тумачење Ђураша је готово скандалозно, а за рецензента *Браника* пример како се са стилем може прићи тумачењу захтевне улоге војводе Ђураша како је он дат код Савића. Чини се као да је реч о рецепцији игре два различита глумца или две представе, а не критикама које су изашле непосредно после премијере. Овакво потпуно размимоилажење судова критичара добар је пример који указује да треба бити опрезан приликом оцене рецепције критике о представама, јер да није сачуван тај примерак листа *Браник*, данас бисмо имали сазнање само о овако негативно оцењеној Добриновићевој глуми коју је дао рецензент *Засџаве*. Из тог разлога не може се

безрезервно прихватити ни похвална оцена праизведбе у београдском Народном позоришту, јер је сачувана само једна рецензија.

Рецензент угледог новосадског позоришног листа *Позоришће*, Јован Храниловић, позоришни критичар и књижевник, даје пак веома повољан суд о драматургији комада, при чему сматра да је *Цар њроводација*, уз драмски спев *Дојчин Пејшар* најбоље дотадашње Савићево дело. Оно што је важније, Храниловић као да опомиње критичаре, своје савременике да жанровска иновативност ове Савићеве комедије није нешто епохално, да историја овог жанра има дубоке корене, али да јесте новина у српском позоришту. Он том приликом узима за примере историјске комедије новијих комедиографа, Ежена Скриба и Викторијена Сардуа. Тиме сугерише критичарима да се бар мало обавесте о поетици и жанровским специфичностима комедије пре него што почну да беспошtedно суде о њој.

Храниловић иде у ред ретких рецензената који је имао и духа и, што је важније, предзнања о комедији и њеним врстама, посебностима, те је настојао да је афирмише у српској драми и позоришту.

Није ми непознато како их има који мисле да је сувише смело легендарна и историјска лица из српске историје износити у шaljивим комадима на позорницу. Али морам најпре приметити да је то питање у естетици и у пракси давно решено тако те се нико не смуђује гледајући у Сардуовим и Скрибовим комадима веселе садржине и Наполеона и друге француске историјске личности.

(Храниловић 1901: 223)

Храниловић наравно има у виду оне историјске комедије, које су ипак водиле рачуна о граници докле се сме ићи у комичком представљању историјских личности. То се не може рећи за савремене српске и европске комаде те врсте где се отишло у крајност, па ништа свето није, све је подложно карикирању, чак и кривотворењу на сцени историјских чињеница. Храниловић хвали Савића и због тога што је успео да историјске личности тако комички прикаже да оне нису тиме наружене, да се у томе није изгубила мера. Потврду свом естетичком ставу он налази и у веома повољном пријему код многобројне публике, честим аплаузима који су прекидали извођење.

Упутна је примедба да поднаслов, то јест Савићево жанровско одређење *шаллива иѝра* не приличи радњи, па предлаже да ју је боље заменити са *ѝлума* или *ѝозориѝина иѝра*. Тиме се долази и до сржи радње која у основи почива на принципу лудизма о чему је и реч у студији о овој комедији (видети *Предѝговор*). На крају, Храниловић се веома похвално изражава о игри глумаца, међу којима посебно истиче ролу Пере Добриновића, те се на неки начин ставља у позицију арбитра, опонирајући рецензенту *Засѝаве*.

Последња рецензија коју треба навести, бар ради илустрације мишљења о српском позоришту и комедији, јесте она из пера познатог критичара и историчара књижевности, као и позоришног рецензента и књижевника, Јована Грчића, коју је објавио у *Босанској вили* у мају наредне 1902. године. Затворен у свом конвенционалном, одвише догматичном мишљењу где комедији не припада значајно естетско место, Грчић износи и неистину да је комад на премијери у Новом Саду пропао, чак да о њему није писано довољно одрешито. Претходни рецензенти су сагласни о успеху представе, и зна се да су тада изашле три критике, тачније до нас су дошла сачувана три приказа, а можда је био још који, и у свима се писало озбиљно, опсежно и аргументовано строго. Грчић овом рецензијом у ствари покреће полемику са Храниловићем иако га непосредно не наводи. Обрушава се на Храниловићеве аргументе да историјска комедија није нешто ново у европској драми, да су је нарочито популарном учинили у новије време Скриб и Сарду. Грчићу нису познати опуси значајнијих европских претходника у том жанру. Зато он алудира на Храниловићево порекло (Хрват) кад се служи аргументом да православни Србин не би требало да ствара такве комедије нити их може одобравати. Дијалектички он поставља питање како би се реаговало да се на сцени, у комедији, нађе нека хрватска историјска личност, попут Ивана Капистрана.

Шта би, рецимо, била рекла хрватска критика да је Илија Округић светог Ивана Капистрана изнео „у обичним ситуацијама живота“ – та и Капистран је тек био човек! – и да га је начинио јунаком, узмимо: веселе легенде? Те још како би се била „смутила“!

(Грчић 1902: 728)

Ако се и може узети у обзир да би Храниловић као Хрват и добар католик бурно реаговао у случају примера који истиче Грчић, тешко је бранити такав ригидан став, јер о радњи Савићеве комедије нису у тој мери негативно писали други рецензенти. Они у том погледу нису били „одрешити“ иако су скретали пажњу на ту необичност, али без националне искључивости. Храниловић је посебно нагласио да Савић није претерао у комичкој обради, дакле и он, као Хрват, водио је рачуна о осетљивости српских родољубивих осећања.

На мети Грчићеве жучне критике успутно су се нашле и друге историјске комедије попут *Свајћова* Драгутина Илића (где је јунак Бранко Радичевић) и *Гордана* Лазе Костића (Грчић 1902: 728–729). Зато је било важно нешто детаљније размотрити ове критике поводом *Цара њроводаије* како би се указало на које је све тешкоће наилазила српска комедија, на каква неразумевања, што је највише искусио Нушић, али и да би се истакла важност моралних принципа, националног самопоштовања, да се не може свему и свакоме смејати, поготово да је неприхватљиво карикатурално вређати истакнуте личности српске историје.

Сцена, место: Српско народно позориште, Нови Сад

Редитељ: Милош Хаџи Динић

Премијера: 15. децембар 1901.

Улоге: Цар Душан – Андрија Лукић, Царица Јелена – Тинка Лукић Брашован, Царевић Урош – Андрија Стојановић, Југ Богдан – Милан Николић, Југовица – Сара Бакаловић, Милица – Милица Радошевић, Ђураш – Пера Добриновић, Теодора – Милка Марковић, Марин Витањић – Коста Васиљевић, Лазар Грбљановић – Димитрије Спасић и др.

Играна је укупно шест пута.

*

* *

Колико сам могао да посредно утврдим, касније је *Цар њроводаија* био на сценама путујућих позоришта, како тврди Савић (2009: 89), а изводили су га и дилетанти у Дубочици, 21. априла 1902, о чему је остао запис у листу *Женски свет* (Аноним 1902в: 93).

Последњи пут *Цар ѡроводаџија* постављен је на сцену Народног позоришта, и то истог месеца кад је и била праизведба, 23. септембра 1968. поводом обележавања јубиларне стоте сезоне, а у склопу програма *Theatralia Singidunum*. Програм је био састављен од комада тада готово заборављених, а у своје време, у другој половини 19. и почетка 20. века, веома популарних. *Цар ѡроводаџија* изведен је у првом делу заједно с комадима *Посмртна слава кнеза Михаила Ђорђа Малетића*, *Милош Обилић* Јована Суботића, *Шаран Ј. Ј. Змаја*, *Краљева сеја* Милана Јовановића Морског, *Мила Косте Трифковића* и *Мејрима* Матије Бана.

Критика је поздравила овако замашан подухват и особен начин прославе, али се није освртала засебно на комаде већ је износила похвалне оцене о целини програма.

Сцена, место: Народно позориште, Београд

Премијера: 23. септембар 1968.

Редитељ: Браслав Борозан, Бора Григоровић

Сценограф: Миомир Денић

Костимограф: Божана Јовановић

Улоге: Ђураш – Бранислав Јеринић, Теодора – Вера Чукић, Марин Витањић – Милан Пузић и др.

Александар Пејчић

ПОГОВОР

ИСТОРИЈА У РУХУ КОМЕДИЈЕ: *ЦАР ПРОВОДАЦИЈА* МИЛАНА САВИЋА

Својом комедијом из зреле фазе стваралаштва, *Цар њрово-
дација*, Милан Савић је допринео даљем развоју једног особеног
жанра – историјске комедије. Пре њега, кад је реч о изведеним
драмским текстовима овог жанра, први се јавио Лаза Костић за-
паженом историјском комедијом *Гордана, ускокова љуба* (штам-
пана 1890, а премијерно играна 1898. у Народном позоришту).
Савићева комедија важна је и стога јер је била несумњив узор
Милутину Бојићу за његову *Урошеву женидбу* (штампана пост-
хумно 1921, а премијерно играна 1923). Бојић такође посеже за
фолклорно утемељеним стереотипом о нејаком Урошу (слабу-
њав, сањар, неуспешни љубавник), али, за разлику од Савића,
цара Душана конципира другачије, као освајачки незаситог јуна-
ка, који није наклоњен царству небеском (Пејчић 2020: 22). Код
Костића реч је о јунацима које је обликовала усмена традиција,
о којима нема много докумената те и нису из реда водећих исто-
ријских личности које су битно утицале на своје савременике,
епоху у којој су деловале. Због тога се Савићева комедија јасније
издваја као прва српска историјска комедија која је играна на
сцени националног позоришта. Исто запажање о књижевноисто-
ријском статусу *Цара њроводације* изнео је и вредни истражи-
вач српске драмске баштине Душан Михаиловић, у студији по-
свећеној заборављеним писцима (Михаиловић 2003: 36). Може
се уједно говорити и о извесном утицају који је извршио Са-
вић на друге драматичаре свога времена (не заборављамо Лазу
Костића). После Савића Драгутин Илић написао је историјску

комедију *Три дејствијације*, и то у стиху, где се као јунак јавља Бранко Радичевић (штампана 1906, а премијерно изведена 1907. у Народном позоришту). Такође, у то време комедије са историјски познатим личностима писали су и Милутин Чекић (*Ноћ иза кулиса*, 1906) и Андра Гавриловић (*Двобој*, штампана тек 2003), али оне нису изведене у националним театрима.

Лик Уроша Немањића још раније су театрализовали Емануел Козачински (*Трагедокомедија*, 1734), Стефан Стефановић (*Смрт Уроша Пејшаја, последњеј цара српској*), као и Драгутин Илић (*Краљ Вукашин*, 1880), али Савић је први комички приступио теми Урошеве женидбе. Ослонио се на наслеђе усмене, народне традиције, чија је одвећ стереотипна слика цара Уроша толико уврежена да је није могао (или смео) пренебрегнути (Пејчић 2020: 24), а највише на епску песму *Женидба кнеза Лазара*, коју је Вук Ст. Караџић записао од Старца Рашка. Савић је преузео основне мотиве: провађање цара Душана за свог пехарника, слугу Лазара Хребљановића (Грбљановића) и царев план како ће умилостивити Југ Богдана даривањем златног пехара. У песми Лазар пребацује цару због чега једино њега није оженио, а важнија разлика у односу на Савићеву комедију тиче се бурне реакције Југовића који потежу мачеве на цара.

До Костићевог, а посебно Савићевог жанровског и поетичког искорака, историјска грађа, уопште таква тема, била је у српској драми (и позоришту) предодређена за трагедију, често и с наглашеним патосом и дидактичким тоновима. Из тог разлога био је и опрезан Бранислав Нушић, тадашњи управник Народног позоришта у Београду, када је примио рукопис. По пријему *Цара провађање* Нушић се у писму Савићу, од 7. септембра 1900. године, посредно изјаснио о поетичком значају и жанровској иновативности текста.

Одавно сам ја желео, да се у нас напише историјска игра која би нам изнела живот наших историјских личности. Наши историјски комади, до сад ништа друго нису нам износили, до што јунак извуче мач у првом чину па јури са голим мачем кроз свих пет чинов. Наше историјске личности, сем што су војевале, нису и јеле, пиле, боловале, жениле се, – па и то треба видети. Све ти то покушаваш.

Читајући ствар, ја сам се нарочито држао обзира и пазео да ниси коју од личности профанисао, што би незгодно пало. Нашао сам да ниси и тиме је ствар у многама добила.

(Савић 2009: 125)¹

Нушић је с разлогом обратио пажњу на то како су у комедији приказане личности светородне династије Немањић. С обзиром на јавност приказа, на утицај који у том погледу врши позориште, веома се водило рачуна о избору тема (од стране писаца) и драмских текстова (позоришне управе). Не чуди што се рецимо на сцени Народног позоришта није појавила драматизација изврсне приповетке Радоја Домановића, *Марко Краљевић ђо друји ђуји међу Србима* (јесте у приватном, *Бранином ђозоришћу*). Родољубива осетљивост и морална обазривост били су важни корективи у одлучивању какав драмски текст историјске тематике може бити постављен на сцену националног позоришта. Позоришна публика друге половине 19. и почетка 20. века исто тако је била осетљива на моралне и традиционалне вредности, посебно на приказ српских историјских личности, што је за похвалу, а не осуду. Посебно се то односи на историјску грађу која се хумористички интерпретира. Исклизуће ка неком облику травестије било је немогуће. Међутим, у писму које је Нушић упутио Савићу после премијере, између осталог, скреће му пажњу на то да, иако је радња с моралног и историографског становишта безазлена, није прошла без примедби дела критике која не прихвата да се цар Душан, Југ Богдан и друге историјске личности театрализују у комедији.

То је она стара, она конвенционална младеж. Ти си хтео да пробијеш лед, мораш мало и трпити.

(Савић 2009: 127)

Сличну бојазан као и Нушић, изрекао је и анонимни рецензент дневног листа *Народне новине* када је видео позоришну најаву.

¹ Одломак Нушићевог писма донет је према приређеној преписци М. Савића, а преписка се приређује тако што се преноси аутентична лексика и неизмењен интерпункцијски систем, те се због тога ни приликом цитирања правописно не осавремењује језик аутора.

[...] ми смо навикли да нам се наши цареви и краљеви представљају вазда као хладни и озбиљни државници и храбри ратници, вазда озбиљнога лица и набрана чела, праћени звуком труба и звекетом оружја.

(Аноним 1900: 3)²

С овим у вези, мора се навести и веома оштар суд Данила Живаљевића, критичара који се у часопису *Коло* беспопштедно обрушио на књигу *Из њивидног светла*, где је и штампан *Цар проводација*. Посебно се потрудио да обезвреди поетички и књижевноисторијски значај ове комедије тврдећи да Савић није створио историјску комедију него најобичнију лакрдију (Живаљевић 1901: 188).

Проблем рецепције историјске комедије, као и историјске драме, пре свега у српској култури, давно је размотрио театролог Душан Михаиловић.

Укратко, проблем рецепције историјске драме идентичан је с прихватањем истине, а то опет зависи понајвише од зрелости и способности да се прошлост сагледа без ореола легенде и златне ауре сјајне прошлости, као и од спремности да је нови нараштаји погледају трезвеним очима, па и да јој се насмеју. Стога појава историјске комедије по правилу касни.

(Михаиловић 2003: 334)

У вредновању комада историјске садржине реч је дакле о индивидуалној пројекцији историје, тј. како (пр)оцењујемо прошлост, при чему се она неретко идеализује, па не прихватамо олако да су и велики, знаменити људи поред врлина, поседовали и мане, особене пориве. Не треба те значајне историјске личности третирали као светитеље нити идеализовати моделе живота у прошлости. Људска природа је непроменљива, а мења се само историјски и општи друштвени декор, при чему се у недостатку доступне релевантне грађе и тај историјски и културолошки миље епохе претежно подређује личној пројекцији критичара. То није нова мисао, али се неретко губи из видокруга приликом тумачења књижевних и позоришних критичара.

² Видети у овој књизи: „Театрографија: ’Цар проводација’ на српским сценама“.

Тако је књижевни и позоришни историчар Божидар Ковачек ближи конвенционалном ставу када је са своје временске дистанце, у досада јединој студији о овој Савићевој комедији, сматрао да су комичке радње Југ Богдана, Ђураша и других биле увредљиве за некадашње гледаоце (Ковачек 1977: 30). Међутим, позоришни рецензенти нису износили такве недвосмислене замерке, тј. да радња ружи немањићи двор, о чему ће касније бити речи (видети и *Театрографију* у овој књизи). Ковачеково становиште унеколико проблематизује то да и он указује да у комедији нема историје, да нема веродостојне културноисторијске подлоге (Ковачек 1977: 30). Тиме се враћамо на Михаиловићево тачно запажање о индивидуалној пројекцији критичара: како се замишља прошлост.

*
* *

У својим мемоарским записима Савић је јасно истакао смелу намеру да напише дело из српске историје, и то у комичком кључу.

Давнашња ми је била жеља да напишем шаљиву игру из српске историје или бар с личностима из ње: дело које још немамо у нашој књижевности. [...] А наши стари су се свакако и шалили и смејали, бивали су добре воље и на дому и у гости-ма. [...] Песма *Женидба* даде ми једва дочекану тему. [...] У том делу све су личности историјске, историјски је и догађај не само по народној песми, него и по Илариону Руварцу.

(Савић 2009: 88–89)

Савић је добро искористио у српском народу фолклоризовану представу од цару Урошу, као и народну песму *Женидба кнеза Лазара* да на њима заснује комички свет. Супротно царевиху, цар Душан и царица Јелена изван су хумористичке обраде. Можда је и то разлог што је избегао да у жанровској одредници стави: *комедија* и да се приклони неутралнијој класификацији: *шаљива иџра* указујући на тај начин, сасвим основано, на лудистички темељ радње.

*
* *

Историјска комедија у основи се не разликује од класичне комедије ни од историјске драме. И она тежиште радње може заснивати на ситуацији/интриги, карактеру или на наравима, али у овој последњој врсти, тј. комедији нарави, с јасним алузијама на савремени живот. Главно обележје историјске комедије јесте њена документацијска подлога – историја. Узима се одређен догађај, анегдотског потенцијала или сама анегдота (њихова документарност у појединим случајевима и јесте упитна) или се полази од догађаја који у себи не садржи ништа комично, али се хумористичким преобликовањем на тај начин интерпретира па се таква садржина више или мање ближи пародији или травестији. Ликови историјске комедије јесу познате личности (војсковође, владари, државници, политичари, књижевници, философи), а ређе су то ликови о којима постоје оскудни подаци (такав је случај с Костићевим јунацима у *Горгани*).

Иntenција овог жанра јесте да се театрализује приватни живот епохе и њених носилаца у датој средини, на шта се и Нушић осврће у свом писму Савићу. У њима се дакле театрализују историјске личности као ближе искуственом животу, без херојске идеализације, са свим слабостима и манама својственим обичним људима. У том погледу се историјска комедија више удаљава од историјске драме и трагедије јер, следећи Аристотела, за њу нарочито важи да не приказује „оно што се истински догодило, него оно што се могло догодити, и што је могуће по законима вероватности или нужности“ (Аристотел 2002: 71).

У новије време, од модерне драме, и историјска комедија је претрпела поетичке промене. Она сада заузима ангажованији, па и ратоборнији став према прошлости. Савременим читаоцима и гледаоцима нису непознате историјске комедије у којима се исмевају личности из националне историје (књаз Милош се може узети као парадигма), па и карикирају, руже, уз шта иде и обавезно идеолошко превредновање чињеница да би се тобоже „критички проговорило о демонима прошлости“.

*

* *

Савић овом комедијом потврђује да је веома добро овладао драмским и позоришним писмом. Драмска прича је пажљиво прочишћења, ослобођена од сувишка грађе, односно од догађаја,

епизода који, иако богате сценски свет драме, ипак успоравају радњу и приморавају писца да се у већој мери служи поступцима епизације (ситуације причања/приповедања ликова, извештавајући монолози). Истина, он већ у експозицији користи уводни исповедни монолог којим се директно публици, близу поступка *парабазе*, Ђураш исповеда о својој љубави, занесености младом Гркињом Теодором, царичином братаницом. Током радње Савић се тек на неколико места служио коментаришућим репликама, епског потенцијала да пренесе став, запажање лика о ситуацији или неком догађају.

Запажа се да су добро раздељени делови драмске приче на скривену и сценску радњу, посебно на чинове. Спољашњом фокализацијом први чин театрализује жеље, намере ликова, планове како остварити циљеве (Ђураш да освоји Теодору, Лазар и Душан да наговоре Југ Богдана да да своју кћер), други чин развија даље односе с нагласком на театрализацији препреке (Урош и Ђураш се удварају Теодори, царица се противи могућој љубавној вези свога сина, Лазар и Милица се посредно поверавају једно другом, Југ Богдан одбија царево проводацисање, потом цар намеће Ђураша као Миличиног вереника), а трећи чин припада потпуној активности Теодоре (кокетује с Југом да би га умилостивила, као помоћник се придружују Југовица и Марин; Теодора поново заводи Ђураша, предлаже му да заједно побегну с двора) и у четвртм чину театрализује се проблемска ситуација (Југова намера да кћер пошаље у манастир) чије повољно разрешење омогућава срећни расплет за позитивно профилисане ликове, односно парове младих.

Предрадња није разграната. Сазнаје се да је на српском двору извесно време Теодора, да је она већ заљубљена у другог госта, дубровачког посланика и властелина Марина Витањиха, као и то да је раније Лазар Хребелановић био у Прокупљу код Југ Богдана, а по налогу цара, када се и заљубио у Милицу. Уводни, исповедни Ђурашев монолог обавештава о његовим настојањима да освоји младу и заносну Теодору и да му у томе помаже Латин, тј. дубровачки властелин Марин.

*

* *

Савић је изабрао да кључне догађаје представи сценски, уз мали удео поступака епизације. Склопио је сложену радњу од два заплета. По узору на класичну структуру комедије он се определио да споредни заплет угради у главни, али и да њиме отвори радњу. Реч је о Ђурашевој намери да уз помоћ Марина освоји Теодору, при чему не зна, али подозрева, да му је Дубровчанин супарник, нити зна да се у њу загледао и царевић Урош. Савић је избегао да Уроша и Ђураша театрализује као супарнике, што би можда усмерило радњу ка наглашенијем комичком исмевању царевића. Изабрао је дакле сложен споредни заплет са два субјекта радње, односно *лейезастии*,³ при чему Марин није трећи субјекат радње иако се може тако закључити с обзиром на извесну ривалску позицију коју у односу на њега образују Ђураш и Урош. Марин је већ раније (предрадња) остварио циљ, тј. освојио лепу Теодору. Стога он попуњава фигуру режисера, организује игру с Теодором да би исмејали старог Ђураша. Савић се послужио комедиографским наслеђем, типичном ситуацијом маторог љубавника заљубљеног у младу девојку која му не приличи. С друге стране, Урош сумња у Марина да му је он супарник код Теодоре, што недвосмислено испољава у љубоморном наступу у петом призору трећег чина. Урошу је конкретнија препрека воља родитеља, пре свега мајке која не одобрава ту везу са старијом девојком нижег племићког статуса. Савић се одлучио да фокализује Ђурашеву неумешност, комичност у удварању и то по моделу западноевропских љубавника (песма уз гитару под прозором, клечање пред дамом, љубљење руке). Царевић Урош није поштеђен посредног исмевања у ситуацијама неуспешног удварања Теодори, и посебно у расплету кад она тобоже побегне са Ђурашем, а потом затражи благослов од царице Јелене да се уда за Марина.

³ Структура *лейезастии* *зайлейта* заснива се на ситуационом склопу базичне ситуације која условљава независно усмеравање ликова, односно више фигура субјеката ка једном/истом циљу. Радња ликова је симултана и одвојено фокализована, при чему се не мора театрализовати ривалски однос, иако је сукобљеност интереса својствена овом заплету. Циљ не мора бити конкретан, већ и апстрактан. [...] Свака линија радње ликова наилази на препреку или проблемску ситуацију, али је систем премошћавања, разрешења, једноставнији него што је то случај са другим заплетима (Пејчић 2019: 232–233).

Динамична је зато позиција театрализације, односно измештање угла из ког се посматра сценски свет. Спољашњом фокализацијом јасно су се издвојиле линије радње, тј. заплети и њихова структура и зато је унутрашња фокализација могла бити скоковита а да не нарушава последични ток радње.⁴ Будући да се позиција овог споредног, *лейзасїїої зайлейїа* помера, од Ђураша ка Урошу, обезбеђује се прослеђивање читаоцима/гледаоцима неопходног сувишка знања, и то толико да је веома јасно да су намере јунака узалудне и да ће уследити неуспех. То је један од важнијих предуслова комичког: приказати ништавност циља, истаћи заблуду ликова. Савић успева и да одржи комичку неизвесност у погледу тога *како* ће се доћи до расплета, *како* ће ликови спознати свој неуспех. Зато му је било важно да овај заплет буде уграђен у главни, да њиме потпомогне повољан расплет.

Главни заплет је једноставан, *линеаран*,⁵ има само једног субјекта, младог Лазара Хребелјановића. Он жели да добије за жену Милицу са чиме се, слути, најпре неће никако сложити њен отац Југ Богдан, јер је Лазар незнатни властеличић. Савић одлично проналази мотив суревњивости, па и надмености Југа Богдана, који тражи само угледног зета за своју кћер. Савић његово одбијање одлично театрализује краћим репликама, коментарима у којима не износи непосредно свој став него наглашава Лазарев низак племићки статус. Сценски је добро припремљена та велика, наизглед непремостива препрека која прети да

⁴ *Спољашња фокализација* усмерава се на питање *шїїа* је театрализовано из приче (накнадно склопљене), а *унутрашња фокализација* одговара на питање *како* је театрализовано и који ликови, односно чије тачке гледишта су носиоци те театрализације. Детаљније о драмској фокализацији, видети: Пејчић 2019: 74–86.

⁵ *Линеарни зайлейї* користи се као технички термин, будући да радња комедија ни драма није линеарна, јер су нужне промене ситуација, промене везане за ликове (промена карактера), основне ситуације (побољшање, погоршање). Линеарност треба схватити у строго структурном смислу. [...] Најчешће је линеарни заплет једноставан са једном фигуром субјекта, једном проблемском ситуацијом или препреком, која је на путу јасно одређеног циља. Разликује зато више ситуација сегмената радње којима се наглашава и из различитих углова сагледава препрека и/или проблемски чвор. Нема изразитих преокрета, скретања радње у другом правцу, сем структурно важног преокрета у граничној ситуацији (ситуација која води расплету) [Пејчић 2019: 220].

ражалости млади пар. Током развоја овог главног заплета веома је важна улога неколико помоћника: цара Душана, Марина и Теодоре, на крају и Југовице. Лазарева радња је усмерена на освајање Милице, и ту он не наилази на препреку, јер се у једној ситуацији посредно открива обострана заљубљеност. Препреку оличава њен отац, стари Југ Богдан који се опире том браку иако као проводација иступа цар Душан. Ситуација која непосредно спаја оба заплета, споредни и овај главни, јесте када увређен цар због оштрог Југовог одбијања одлучи да му као другу прилику за кћер наметне старог Ђураша.

ЦАР

Јуже! Малопре сам те готово молио, а сад ћу заповедати. Лазар ти је незнатан! Нек буде по твојој речи, по речи која се не пориче! Ево ти зета, Јуже! (*Приситији Ђурашу, узме ђа за руку и ѿривуче ђа.*) Овај јунак мој једини је велики властелин, војвода и кнез у царству мом, који је нежењен. Он ће ти бити зет.

ЂУРАШ

Изненађен, ѿлеги ѿноситио Теодору.
Светла круно, та милост!

ЦАР

Јуже, хоћу да чујем!

ЈУГ

Намришћен, силно узбуђен, ѿсле ѿочивке.
Што рекох не порекох! Војводи Ђураше, Милица је твоја!
Окрене се и оде; Југовићи за њим.

(II, 12)

На тај начин се и мења улога цара Душана у заплету, јер од активног помоћника његова радња се померила ка супротној позицији, некога ко неумитно погоршава ситуацију по субјекта заплета и усмерава радњу ка несрећном расплету. Савић веома инвентивно поступа у тој ситуацији, јер у неколико реплика открива цареву напраситост, суревњивост (могу се разумети Југови разлози, јер је Лазар незнатан у свету властеле), али и

довитљивост када његова осветољубивост према старом Југу добија двосмислени карактер. Он је наметнуо Ђураша као пожељног зета (једини је неожењен од све угледне властеле), али и дозвољава да се тренутно одложи званична прошевина, те је зато остављена могућност да се исход те ситуације и сукоба тумачи и као врста цареве игре. Међутим, још у четвртм призору првог чина, посредно се открива из разговора цара и Лазара, да га је он послао у Прокупље старом Југ Богдану не би ли се ближе упознао с Милицом. У тој ситуацији, техником пресупозиције,⁶ Савић посредно разоткрива да је цар са свиме упознат, да је раније све испланирао, када Лазара упућује како ће услужити славног Југ Богдана. Реч је о даривању пехара из ког се пије вино, што је према средњовековним кодексима представљало велику част и подразумевало одговарајуће уздарје послужитељу. Та је епизода такође преузета из фолклорног предања и епске песме.

ЦАР

Чуј ме дакле! Кад сутра после службе Божје дође Југ са осталом властелом да ме поздрави, ти ћеш га послужити. Наточи му вина у најлепши пехар мој, у онај, Лазо, који сам набавио из Млетака и који се Југу силно допада. Југ ће одмах о уздарју размишљати и онда, синко, онда ћу проговорити ја.

(I, 4)

Наизглед нерешива ситуација по младе и по Ђураша, прекренуће се тек агилношћу Теодоре, која, желећи да се уједно спасе од навалентног Уроша, смисли план да наговори Ђураша да заједно побегну из двора и тако поквари Миличину прошевину. Савић потеру за бегунцима очекивано препушта скривеној радњи. О успеху потере извештавају ликови а на крају приповедачки сликовито и Теодора. На тај начин савлађује се изразита препрека, својствена структури *линеарној зајлети*. Ђураш је јавно насамарен, Југ обрукан, а у мањој мери је то и Милица. Савић тада фокусирају проблемску ситуацију чиме даље развија

⁶ *Пресупозицијом* именујем селективно прослеђивање података и посредно закључивање на основу контекста ситуације (исказ – коментар – извучен закључак), чиме се одликује драмско-епски начин театрализације. Од читалаца, гледалаца очекује се да сами одгонетају односе ликова (Пејчић 2019: 106).

напетост. Када се помисли да је проблем решен, да ће сад Југ пристати да да кћер Лазару, он, држећи се старих друштвених правила феудалног доба, Милицу која је остала без младожење жели да пошаље у манастир. Тада се поново активира цар Душан у улози помоћника, чиме се у ствари спознаје његова права намера да ипак у том надметању са старим Југом однесе победу. Прети Југу да ће укинути све женске манастире, што је озбиљан самодржачки преступ, вид богохуљења, а свакако би представљало рушење црквене управе. Разрешење те проблемске ситуације и срећан расплет Савић, не толико инвентивно, проналази у стереотипном односу таште и зета. Стари Југ се уплаши да би му се у том случају у кућу из манастира вратила ташта, те из страха да ће бити осуђен на суживот с њом пристаје да Милицу да Лазару.

Позиција театрализације није стриктно везана за Лазара, као субјекта главног, *линеарној зајлети*, чиме је такође наглашено да он није активни лик, што је у сагласју с поетичким начелима класичне комедије у којој млади љубавници нису увек делатни. Због тога се позиција театрализације измешта ка помоћницима, у првом реду Теодори и Марину, али и цару Душану који је скривени активни помоћник. На тај начин се обезбеђује активност водећих ликова, разоткривају односи унутар сценског света, и нарочито скривене намере и различите побуде. Теодора жели да помогне Лазару, али тако што ће уједно помоћи и себи. Одмамљивањем старог Ђураша она и растура његову веридбу с Милицом и омогућава себи да од царице затражи благослов да се уда за Марину. Теодора не сумња у свој успех јер је и интерес царице да се лепа Гркиња уклони из двора, да се уда за другог не би ли њен син, смушени Урош престао да се заноси немогућим браком.

Улазак и излазак ликова није увек мотивацијски решен, и то се може приговорити овој Савићевој комедији. Иако мења место радње по чиновима, ликови не користе довољно простор, долазе изненада, управо по потреби ситуације која им је заправо шлагворт. Савић и није имао намеру да створи реалистичку комедију, што је разумљиво с обзиром на изабрани жанр, и због тога поједине промене (уласци и изласци) нису довољно оправдане ни сценски уверљиве.

*

* *

Поступци *еџизације* разврставају се на приповедања ликов-а која су управљена ка читаоцима/гледаоцима, у форми монолога и монолошких реплика⁷ да би се појаснили ситуациони ток и односи ликова, културолошке разлике (нпр. Марин образлаже да у Византији и у Дубровнику није необично да се млади састају ноћу), и на приповедања која се тичу света драме (биографије ликова, њихова прошлост, сведочења о нечему и др.). У првом случају, монолошке реплике које појашњавају сценски развој указују на недовољну овладаност драмским писмом, јер догађаје у драмском тексту треба непосредно представити. Близу овог драматуршког проблема јесу и поједини облици *јовора за себе*. Драматуршки поступак – *јовор за себе* јесте у ствари непосредно преношење унутрашњих мисли лика, што код Савића често има епску функцију даљег појашњења односа и намера. Иако је Савић у појединим ситуацијама, призорима доказао да је овладао техником *пресуџозиције*, да зна да радњу непосредно, сценски развија, без експликација, није успео да цео сажетни склоп подреди драмском начину театрализације, те се зато послужио овим конвенционалним помоћним поступком. Поједине монолошке реплике представљају и наслеђе класичне комедије римског доба, па и класицизма, где ликови упућују публику у ток заплета и своје намере. Осим тога, и код Савића ове реплике имају функцију да се њима изнесе коментар другог лика и ситуације. С друге стране, упечатљиво је Мариново приповедање о свом Дубровнику, мору, што је Савић одлично искористио да то буде повод да Марин изведе са сцене Југовицу и остале како би Лазар остао насамо с Милицом.

МАРИН

[...] Одавде се гледи на улицу; с друге је стране боље, где се гледи у башту. Ту ће вам се боље предочити и море и зелени Локрум. О, море моје! Па кад се вечерње сунце с њим прашта, кад му последњи зраци по немирним таласима заблистају, кад се дигне поветарац те испрва полако, па

⁷ *Монолошка реплика* се по обиму ближи форми и исказној вредности монолога (пренос обавештења, често личне природе), али својом исказном структуром подразумева саговорника, често нêмог слушаоца. (Пејчић 2019: 105). Видети и: Анђелковић 2012: 71.

све брже и брже по неизмерној пучини гони онај безброј чунова и лађа, кад се по тихом Божјем миру разлеже побожна песма мрнара а палме све дуже и дуже сенке пружају – госпођо царице, заповедите да све то у слици покажем, тамо, на другој страни, према башти и планини! – Бедни ће се радовати.

(II, 6)

Друга функција овог Мариновог приповедања јесте да предочи лепоте Дубровника, извесну културолошку напредност у односу на тадашњи српски двор, што је проблематично, судећи према историјским изворима (српски двор у доба Немањића био је и са културолошке и цивилизацијске стране међу водећима у Европи). Приповедање је уједно део карактеризације лика Мари-на (слаткоречив, виспрен, окретан).

*
* *

Концепција ликова ове комедије с једне стране има упориште у фолклорном наслеђу (легенде, предања, епске песме), а мањим делом у историји (познате чињенице у тадашњој историографији). Концепција и карактеризација ликова одвојени су драматуршки поступци. Концепција лика заснива се на изабраном антрополошком моделу, а карактеризација обухвата начине његове фикционализације (Пфистер 1998: 261), те ту разлику треба имати у виду приликом анализе која следи.

С обзиром на жанр комедије и на историјску тему, Савић је успешно решио задатак који је поставио пред себе: да с једне комичке стране прикаже своје главне јунаке а да их притом грубо не исмеје. Утицај усмене, народне књижевности најочљивији је у концепцији лика Уроша, као нејаког, смушеног и незрелог. Будући да је реч о општеприхваћеној представи о последњем цару из рода Немањића, Савић није морао страховати како ће реаговати позоришна публика. У процедурама карактеризације он се определио да царевића непосредно прикаже као љубавника у покушају (ситуације с Теодором) и као дурљивог, размаженог маминог сина (сцене са царицом Јеленом). Ретке су коментаришуће реплике са стране у којима други ликови износе суд о Урошу

и оне су истог значењског усмерења (познате, али стереотипне представе). Урош се сценски благо противи ауторитету мајке, буни се, приговара јој због превелике брижности, жели да буде у њеним очима зрео младић и самосталан. С друге стране, не опире се ауторитету оца када Душан нареди да га треба послати у војску, да се оснажи, да очврсне као мушкарац.

Ђураш је конципиран по оделу комедиографског типа маторог љубавника који је предмет спрдње младих због своје емотивне заслепљености, жеље да освоји младу девојку. Раскорак између жеља и могућности, као и између старијег заљубљеног мушкараца и младе незаинтересоване девојке, често је у комедији смехотворно искоришћаван. Посезање за таквим типовима и типским ситуацијама није пружало могућност комедиографима да током радње изграђују оригиналне ликове. Извесно је Савић узео за модел властелина Ђураша Илијића, о коме историографија мало зна, сем да је служио најпре под владом краља Милутина, потом Стефана Дечанског, као и за време владавине цара Душана. Доживео је дубоку старост. Преминуо је 1362. Одређену самосталност, оригиналност Ђураша, Савић изграђује тако што у процедури карактеризације инсистира на културолошким разликама, које су често комички плодотворне. Сучељавају се различита схватања, културни обрасци средњовековне патријархалне Србије и Дубровника. Однос према женама је тачка размимоилажења културалних модела и сценски повод за исмевање Ђураша и поигравање њим. Томе се прикључује и генерацијска разлика у опхођењу младих која је у супротности са кодексима старије генерације. Ђурашеве реакције су предвидљиве, што га и задржава у оквиру типа маторог љубавника, па се у процесима карактеризације наглашавају његова бурна деловања (кад запази да и Марин љуби руку Теодори, да јој се удвара).

Супротно Ђурашу, цар Душан је конципиран према познатим представама о њему (и из историографије и фолклорне предаје), али је током карактеризације код Савића добио и обресе животворнијег лика. Душан није само прек, неумољив него уме да буде и духовит, а нарочито се издваја својим прикривеним лудизмом, односно спремношћу да се служи игром, манипулацијом, те се открива и као срачунат владар.

Особено је конципиран и Југ Богдан. У најавама за заплет важног лика, пре његовог првог појављивања на сцени, када се о њему најпре приповеда и/или извештава из различитих тачака гледишта, дају се неопходне, некад и различите информације. Тако и Савић поступа, па се први описи Југ Богдана из тачака гледишта Марина, Митра, цара и Лазара, темеље на фолклорним представама (строг, озбиљан, мргодан, прек, јогунаст), али се у процедурама карактеризације (сценско испољавање лика) он театрализује као сложенији карактер, мало удаљен од стереотипне епске представе. Тако га сусрећемо и као мушкараца занесеног Теодорином лепотом, који излази из своје епски обликоване патријархалне улоге кад је љуби у руку или када се као дете инати са царем, па и уплаши могућности повратака таште из женског манастира. Посебно је занимљива ситуација правдања пред Југовицом, негирања да га је опчинио Теодора. У том делу се готово наглашава нестабилност патријархалне улоге мушкараца, који ван очију јавности, у приватном простору испољава слабости пред женом.

Водећи пар главног заплета, Милица и Лазар, конципирани су по обрасцу патријархалне српске средине 19. века, с јасно назначеним системом забрана и начинима опхођења према приликама. Њихова честитост, срамежљивост, емотивна суздржаност, није само условљена концепцијом љубавника из класичне комедије, него најпре културолошким моделом. Савић се у концепцији и карактеризацији ових ликова ослонио на патријархални модел према коме деца, млади исказују поштовање старијих. Ту се уочава извесна разлика у нешто слободнијем опхођењу Уроша према мајци, што је и оправдано будући да је реч о двору и наследнику престола. Једна од битних карактеристика јесте и та да у српском патријархалном моделу младић и девојка никако не смеју да се затекну насамом, да увек мора бити присутан неко од старијих, и нарочито је било важно правило да се верена девојка не сме гледати, као и то да она не сме ступати у разговор с младићима. Узимајући све те обзире у концептуализацији ликова, Савићу није остало простора да у начинима карактеризације допринесе самосвојности ових ликова.

Насупрот њима је Марин, који је конципиран по моделу западноевропских љубавника, освајача, као отресит, самоуверен и дрзак. Он се из досаде упушта у поигравање Ђурашевим

осећањима и код њега обзири не изазивају поштовање. За њега није морално проблематично исмевање старијег јунака, као и увлачење у ту игру, чак и подстрекивање, своје будуће веренице Теодоре. Тиме Савић у већој мери сатирички сенчи слободни однос према моралу западноевропског (католичког и протестантског света). Такав један начин подвођења своје девојке, макар подстакнут и лудичким разлозима, неприхватљив је облик деловања у српском свету и на српском двору и недвосмислено излази из оквира нормалности. У тим ретким монолошким и коментаришућим Мариновим репликама о свом односу с Теодором и заједничком поигравању Ђурашем пробија озбиљнија културолошка и етичка разлика, као и покушај представљања заосталости српске средине (I, 7). Посредством Марина, Савић не театрализује тзв. степен еманципованости и просвећености, као и тобожње заосталости Срба, него приказује различитости у начинима живота и схватању морала и пристojности.

Најупечатљивији и са становишта радње најактивнији јесте лик Теодоре. Савић је одлично искористио мотив фаталне странкиње која у новој средини изазива општу пометњу, заводећи скоро све на двору, при чему не скрива симпатије ни према самом цару. Једино се не поиграва Лазаром. Њене телесне чари, способност завођења доводе цео сценски свет на поље игре. У исповедном монологу она не скрива своју намеру да заводи, да управља другима, да се јавља као посредник, помоћник Лазару и Милици. У трећем чину, Теодора чак намерно настоји да заведе старог Југ Богдана не би ли га тако умилистивила да попусти и одустане од удаје своје кћери за Ђураша. Теодора, као и Марин, одлично се служи глумачким обрасцем, као у ситуацији када измисли да се убола на трн желећи да остави насамо Лазара и Милицу а да се они не досете зашто је она отишла. Изразитији примери њеног глумачког умећа запажају се када поново заводи Ђураша (плач, изјава љубави) предлажући му да заједно побегну с двора. Теодорина игра и глума нису мотивисани наношењем бола и превише грубим исмевањем. Она се донекле и противи Мариновој игри када овај затражи да Ђураш клекне пред њом и пољуби јој руку. Теодора као Византијка има свест о границама игре и глуме, о обзирима, докле се сме слободно опходити према старијима. Таква задршка је непозната Марину, што знаковно проговара о културолошком свету и цивилизацији коју он представља.

*
* * *

Будући да је Савић хтео да главним заплетом театрализује како се Лазар оженио Милицом уз посредовање цара Душана, морао је да извор комике потражи пре свега на језичкој равни хумора, а да на комичким ситуацијама гради споредни заплет. У супротном, вероватно да би смештање Лазара и Душана у неку комички класичну ситуацију било негативно вредновано од публике.

Како сам раније истакао, споредни заплет се заснива на типској комичкој ситуацији: исмевање маторог заводника, што знатно утиче и на ток главног заплета и доприноси хумористичком обликовању света. Ова базична комичка ситуација надаље се развија поступцима глуме, и нарочито техником *режије ђоиледа*.⁸ Типична је ситуација кад важан разговор из прикрајка прислушкује или посматра трећи лик који је управо тада наишао, па он сазнаје нешто што би требало да остане скривено, као у случајевима када Митар и Радич виде сметеног Ђураша како се њиме титрају Марин и Теодора, или касније када они запазе старог Југ Богдана како љуби руку Теодори. Увек су комички биле успеле те ситуације када се одређени лик прибојава да га неко не гледа у незгодном положају или да га у томе не затекне и баш тада се из прикрајка појави други лик као тајни сведок, те касније своје сазнање, откриће злоупотреби.

Комичке ситуације у главном заплету театрализују се око Југ Богдана, његовог заноса Теодором, касније и у ситуацији с Југовицом која му пребацује љубазност према младој Гркињи. Та ситуација театрализована је према моделу супружника модерних времена. Нарочито је ситуација безразложног страха од могућег повратка таште из манастира прилично осавременења, те и она искаче из задатог оквира средњовековног света.

Да би одржао потребан хумористички тон, Савић се више ослонио на вербалну комику (коментари у *јовору за себе*, иронија,

⁸ Техника *режије ђоиледа* (манипулација унутрашњим фокусом) искоришћава се за ситуациону динамику, прослеђивање информација *режија ђоиледа*. Реч је о томе кад се ситуација посматра и из угла скривеног, неприметног лика, лика сведока, онога који гледа (Пејчић 2019: 134–135).

сарказам) и мање ситуације (изливи беса, инаћење, детињасте реакције, безразложни страх). У оквиру вербалног хумора јавља се и етички хумор (Ђурашево исмевање Латина, њиховог начина удварања).

Кад се све то има у виду, разумљиво је зашто се Савић определио за жанровски неутралније одређење комада као *шалве ипре*. Лудистички обрасци важан су зато покретач радње, као и чинилац хумористичког обликовања света.

*
* *

Неретко се превиија да су и наизглед безазлене комедије заправо писане са извесним сатиричким подтекстом. У српској драми леп пример комедије тог типа пружа *Француско-ћруски раић* Косте Трифковића, о чему је у литератури већ писано. Иако театрализује љубавну тематику, комедија може, али не мора, није то правило, да посредно укаже на извесне друштвене, па и политичке проблеме. Субверзивност комедији није страна. И код Савића је реч о нечем карактеристичном.

У првом писму које је Нушић упутио Савићу по пријему рукописа, у другој реченици изјаснио се да га је комад у *начелу* освојио и ту реч је подвукао. С обзиром на ипак веома добро написан текст, а и на то да Нушић није био суревњив, ова задршка се није односила на уметничку страну текста. Нушић није појаснио шта мисли под тиме: у *начелу*. Важније од те опаске јесте какав је тај изабрани догађај и на који је начин он театрализован. Сатирички подтекст савременицима (несумњиво и Нушићу) је био лако уочљив у ових неколико података: млад царевии се загледао у мало старију кнегињицу, дворску даму, кокету, која му не приличи за жену ни према статусу, што му и сама спочитава, а чему се енергично противи и царица. У то време, уочи 1900. године, односно пре премијере *Цара ћроводације*, озбиљно се у српском друштву говорило о могућности да се краљ Александар Обреновић ожени дворском дамом краљице Наталије, Драгом Луњевица, удатом Машин, која је такође важила за заводницу и била старија од краља. Краљ Александар је своју намеру наговестио краљу Милану 1899. године а венчали су се 23. јула 1900. године, по старом календару. Савић је ову комедију писао током

1900. године, а послао ју је управнику Нушићу крајем августа. Посреди је била осетљива тема, још кад се обрати пажња на поступање царевића Уроша, на његову хировитост, размажену искључивост, алузија на краља Александра је била очигледна.

ТЕОДОРА

Царевићу, ви заборављате и свој положај и мој. И ја вас овако молим да се оставите опасне игре.

УРОШ

А ко вам каже, Теодоро, да се играм. За мене је то врло озбиљно. Ја можда не знам како да вам кажем, ал' толико знам, да сте ми милија од свега на свету. Ја вас љубим, Теодоро!

ТЕОДОРА

Ви ме не смете љубити. Иако сам рођака царичина, нисам прилика за српски престо. Цареви и краљеви морају, баш морају бирати по разуму, морају мислити на добро своје државе, свога народа. Ја царица не могу бити, а љубазница – нећу! [...]

УРОШ

Ал' то не сме бити! Кад те љубим ја, мораш и ти мене љубити!

(III, 9)

Има ли се у виду тај друштвено-политички контекст, јасно је да ова Савићева комедија није сатирички безазлена, као и то зашто је Нушић употребио израз у *начелу*. Познато је да су књижевници у времена апсолутистичких владавина, строге цензуре, често посезали за историјском грађом да би посредством појединих познатих догађаја, њихове реконтекстуализације алузивно проговорили и о свом времену. У тим појединим карактерним детаљима о царевићу Урошу, а посебно у његовој радњи и целом споредном заплету, Савић је направио алузију на краља Александра Обреновића и на његову неприличну женидбу с Драгом Машин. Уопште се срж комике споредног заплета заснива на исмевању неприличних веза (у првом реду, Ђураш и Теодора), што је такође носило јаку поруку: да се бракови склапају према приликама, а не неприликама. Не треба искључити могућност да је можда и то био разлог зашто је ова комедија била

само једном репризирана, односно изведена само два пута иако је састав ансамбла био одличан, а Нушић управник и Савићев пријатељ. Подсећања ради, у септембру 1900. године повела се велика расправа међу српским политичарима поводом женидбе краља Александра, што је свакако била веома неповољна околност за представу. Занимљиво је да рецензенти, ни они који су изнели негативне оцене, нису указали на овај очити симболички слој радње. Други, званични разлог зашто се *Цар ѝроводаџија* није дуже одржао на сцени у неку руку је наговештен у првом Нушићевом писму где Савићу назначава да текст не испуњава услове целовечерњег комада и да га не може зато давати у позну јесен и у зиму.

*
* *

Савићева намера није била критичко сагледавање српске средњовековне историје него покушај једне врсте њене демитологизације, у правцу приказа приватног живота. Интенција историјске комедије *Цар ѝроводаџија* иде дакле за тим да оживотвори последње Немањиће, да их прикаже у свакодневном животу, приближи на тај начин савременим гледаоцима, као и да театризује живот двора, сплетке дворјана, што је тада било ново када је реч о комедији. Са драматуршке стране она не заостаје за другим комедијама епохе. Не треба заборавити да у то време ни Нушић није успевао да се у потпуности ослободи монолога и помоћних епских поступака у разјашњењу радње (*Пројекција*, *Прва ѝарница*, прва изведена верзија *Народноѝ ѝосланика*, *Свети*). Свакако је највећи књижевноисторијски и позоришни значај Савићеве комедије у томе што је она отворила ново жанровско поље у српској драми, и то такође треба имати у виду.

Александар Пејчић

ДОДАЦИ

ИЗВОР

Из ѿривидної свейѡа, три шалѡиве игре („Добре воље“, „На леп начин“, „Цар проводација“), Српска књижара Браће М. Поповића: Нови Сад 1901. (стр. 168) 19 см.

РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ

бабо – (арх.) отац
баштина – наслеђе, очевина, де-
довина
бедити – неосновано кривити,
оптуживати, клеветати

веља – велико, веће
већма – више, у већој мери
виг – замка од жице за хватање
животиња
врашки – посебно, особито; ђа-
волски

госпар – господар, дубровачки
властелин

деран – несташан млад дечак
дика – особа којом се неко поноси

завојштити – покренути рат, вој-
ни поход
запт – стега, строго утврђен ред

једаред – једном
јогунаст – својеглав, који упорно
остаје при свом ставу, ми-
шљењу, непокоран

калпак – шлем средњовековних
вitezова

крма – кормило, механизам за
управљање бродом
крчма – гостионица

лагум – подземно складиште за
оружје, злато, вино и др.

маљ – велики дрвени чекић
међа – граница, обележје раздва-
јања земљишта, често каме-
ном

милошта – осећање које прои-
стиче из љубави; нежан по-
ступак

огар – врста ловачког пса
осорно – веома грубо, надмено

побра – побратим, најбољи и нај-
поузданији пријатељ, који је
као брат

почивка – пауза, одмор
проводација – посредник за скла-
пање брака
пуница – ташта

рашта – зашто, разлог
ревно – марљиво, вредно
русвај – метеж, урнебес, велика
пометња

студ – хладноћа

студенац – извор хладне воде,
бунар

убезекнут – много изненађен,
пренеражен

хајка – потеря

хајкачи – јуришници, букачи, по-
моћници у лову који нагоне
животиње на пушкет лов-
цима

чун – плитак чамац

А. П.

ПОПИС ИЛУСТРАЦИЈА

Фотографија Милана Савића, Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад, сиг. XLVII-18, стр. 4.

Корице књиге *Из ѿривидної свейѡа*, три шалјиве игре, Српска књи-жара Браће М. Поповића: Нови Сад 1901. стр. 5.

Плакат премијерног извођења комедије *Цар ѿроводаѡија*, Библиоте-ка Матице српске, Нови Сад, сиг. Мк1261, стр. 6.

ЛИТЕРАТУРА

Примарна

- Аноним 1900: „Позориште“, *Народне новине*, год. X, бр. 37, 28. септембар: Београд. (стр. 3)
- Аноним 1901а: „Српско народно позориште“, *Застава*, год. XXXVI, бр. 282, 18. децембар: Нови Сад. (стр. 3)
- Аноним 1901б: „Цар проводација“, *Браник*, год. XVII, бр. 153, 20. децембар: Нови Сад. (стр. 3)
- Аноним 1902в: „Забаве“, *Женски свет*, год. XVII, бр. 6, 1. јун: Нови Сад. (стр. 93)
- Анђелковић 2012: Сава Анђелковић, *Драматургија Стеријиних комедија*, Музеј позоришне уметности Војводине: Нови Сад.
- Аристотел 2002: Аристотел, *О ђесничкој уметности* (прев. Милош Н. Ђурић), Дерета: Београд.
- Грчић 1902: Јован Грчић, „Српско народно позориште“, *Бранково коло*, год. VIII, бр. 23, 6. јун: Сремски Карловци. (стр. 727–733)
- Живаљевић 1901: Данило А. Живаљевић, „’Из привидног света’, три шаљиве игре од Милана Савића“, *Коло*, књ. 1, св. 3: Београд. (стр. 188–191)
- Ковачек 1977: Божидар Ковачек, „Од народног опет ка народном: у поводу шаљиве игре ’Цар проводација’ Милана Савића“, *Сцена*, год. XIII, бр. 4: Нови Сад. (стр. 28–30)
- Михаиловић 2003: Душан Михаиловић, *Из српске драмске баштине*, Факултет драмских уметности: Београд.
- Савић 2009: Милан Савић, *Прилике из мога животоа* (прир. Миливој Ненин, Зорица Хаџић), Академска књига, Нови Сад.
- Пејчић 2016: Александар Пејчић, *Зајлешена игра: комедија српског реализма*, Стеријино позорје: Нови Сад.

- Пејчић 2019: Александар Пејчић, *Поетика зайлети (трагедија, комедија, драма)*, Институт за књижевност и уметност: Београд.
- Пејчић 2020: Александар Пејчић: „Поетски свет Милутина Бојића“, у: *Милутићин Бојић*, едиција Десет векова српске књижевности, Матица српска, књ. 136: Нови Сад. (стр. 9–37)
- Пфистер 1998: Манфред Пфистер, *Драма: теорија и анализа*, Хрватски центар ИТИ: Загреб.
- Храниловић 1901: Јован Храниловић, „Цар проводација“, *Позориште*, год. XXVI, бр. 42, 19. децембар: Нови Сад. (стр. 222–223)

Секундарна

- Аноним, „Хроника“, *Зора*, год. VI, бр. 2, 1. фебруар: Мостар 1901. (стр. 82)
- Волк, Петар, *Писци националног театра*, Музеј позоришне уметности Србије: Београд 1995.
- Волк, Петар, *Преображење, Драма Народног позоришта у Београду од 1868. до 2007. године*, Алтера, Фонд „Милан Ђоковић“, Музеј позоришне уметности Србије, Народно позориште: Београд 2009.
- Вујаклија, Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд 2007.
- Вујанић, М. / Гортан-Премк, Д. / Дешић, М. / Драгићевић, Р. / Николић, М. и др. *Речник српског језика*, Матица српска, Београд 2011.
- Дотлић, Лука, Лесковац, Младен и др. (ур.), *Стоменица 1861–1961*, Српско народно позориште: Нови Сад 1961.
- Ђокић, Лазар Д. „Из привидног света“, *Српски књижевни гласник*, књ. 1, св. 4: Београд 1901. (стр. 315–317)
- Иванић, Душан, *Основи театрологије*, Народна књига: Београд 2001.
- Максимовић, Горан, *Заборављени књижевници, Књижевноисторијски огледи о крајњим писцима српског 19. вијека*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“: Пале 2013.
- Марјановић, Петар, *Мала историја српског позоришта XIII–XXI век*, Позоришни музеј Војводине: Нови Сад 2005.
- Ненин, Миљковић, *Савић Милан*, Филозофски факултет: Ниш, Филозофски факултет: Нови Сад 2011.

- Пејчић, Александар, „О класификацији и вредновању издања нове српске књижевности“, *Књижевна историја*, бр. 181, Институт за књижевност и уметност: Београд 2023. (стр. 217–240)
- Петровић, Живојин, *Репертоар Народној позоришћа у Београду 1868–1914*, Музеј позоришне уметности Србије: Београд 1993.
- Правилник Српској Краљевској народној позоришћа: Представљачко особље*, први део, Уметничка штампарија „Призренац“: Београд 1908.
- Стојковић, Боривоје, *Историја српској позоришћа од средњеј века до модерној доба II*, Музеј позоришне уметности Србије: Београд 2015.
- Стојковић, Боривоје, *Историја српској позоришћа од средњеј века до модерној доба III*, Музеј позоришне уметности Србије: Београд 2016.
- Томандл, Миховил, *Српско позоришће у Војводини 1736–1919*, Матица српска: Нови Сад 1953–1954.
- Цветковић, Сава В. *Репертоар Народној позоришћа у Београду 1868–1965*, Музеј позоришне уметности Србије: Београд, 1966.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-2

821.163.41.09-2 Савић М.

821.163.41:929 Савић М.

САВИЋ, Милан, 1845-1930

Цар проводација : шаљива игра у четири чина / Милан Савић ;
приредио, коментаре и студије израдио Александар Пејчић. - Београд :
Музеј позоришне уметности Србије, 2024 (Шид : Илијанум). - 159 стр. :
илустр. ; 25 см. - (Библиотека Драмска баштина ; коло 17, књ. 3)

Ауторов портрет. - Тираж 300. - Стр. 9-12: О издању комедије Цар
проводација / Александар Пејчић. - Стр. 109-112: Посебне напомене /
Александар Пејчић. - Стр. 113-114: Правопис : стилско-језичке
особености / Александар Пејчић. - Стр. 115-127: Театрографија : Цар
проводација на српским сценама / Александар Пејчић. - Стр. 129-149:
Историја у руху комедије: Цар проводација Милана Савића / Александар
Пејчић. - Стр. 153-154: Речник мање познатих речи / А. П. [Александар
Пејчић]. - Библиографија: стр. 157-159.

ISBN 978-86-80954-25-7

1. Пејчић, Александар, 1976- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног
текста]

а) Савић, Милан (1845-1930) -- "Цар проводација"

COBISS.SR-ID 158322185

Библиотека
ДРАМСКА БАШТИНА

СЕДАМНАЕСТО КОЛО

Књи́га 1
Милан Савић
ПРОВОДАЦИЈЕ

Књи́га 2
Милан Савић
НА ЛЕП НАЧИН

Књи́га 3
Милан Савић
ЦАР ПРОВОДАЦИЈА

Књи́га 4
Милан Савић
ЈЕДНОЧИНКЕ

Књи́га 5
Милан Савић
КСЕНИЈЕ И КСЕНИЈА